

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Fil. kand. *Erik Fredelius*, Uppsala: Amerikanska Hell's Angels-filmer och svenska motorcyklister 1
Amerikanische Hell's Angels-Filme und schwedische Motorradfahrer 13

MINNESORD

- Professor *Gösta Berg*, Stockholm: Marshall Lagerquist 1907—1977 15

BIBLIOGRAFI

- Antikvarie fil. dr *Jan Peder Lamm*, Stockholm: Marshall Lagerquists tryckta skrifter 17

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Bibliotekarie fil. lic. *Stig Appelgren*, Stockholm: Att bibliografera 25
Jonas Frykman: Horan i bondesamhället. Anmäld av docent *Börje Hanssen*, Hallsberg &

- bibliotekschef, fil. och jur. kand. *Gunnel Hedberg*, Perstorp. 29
Gustaf von Düben: Om Lappland och lapparne. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 31
Merike Fridholm m. fl.: Industrialismens rötter. Anmäld av universitetslektor fil. lic. *Mats Hellspong*, Stockholm 33
H. Runblom & H. Norman: From Sweden to America. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund 34
Torkel Eriksson: Konsten i Sverige. Medeltiden. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 35
Roar Hauglid: Norske stavkirker. Anmäld av fil. dr *Erik Andréén*, Stockholm 37
Anders Åman: Om den offentliga vården. Anmäld av f. överantikvarien *Sverker Jansson*, Stockholm 38

KORTA BOKNOTISER

- Inger Estham: Kyrkliga textilier 40

RIG · ÅRGÅNG 61 · HÄFTE 1

1978

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 30 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1977

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Amerikanska Hell's Angels-filmer och svenska motorcyklister

Av Erik Fredelius

Åtskillig teoretisk och experimentell forskning inom filmvetenskap, psykiatri, pedagogik m. fl. vetenskaper har ägnats frågan om *spelfilmens påverkan på sin publik*. Detta borde väl också vara ett angeläget område för etnologisk forskning! Föreliggande uppsats är ett försök i den riktningen.

Jag vill här visa hur de amerikanska filmerna om motorcykelburna ligister varit förmedlare av kulturelement som nått och upptagits av motorcyklister här i Sverige. Men först några inledande klarlägganden. Jag är själv motorcyklist och forskar om motorcyklister. Under mina fältstudier får jag ständigt belägg för den enkla iakttagelsen att hela populationen motorcyklister inom sig rymmer ett antal undergrupper eller fraktioner. Dessa undergrupper är relativt lätt avgränsbara från varandra med hjälp av respektive grupps karaktäristika (i form av särdrag i klädsel, val av motorcykeltyp, motorcykelns utrustning och eventuella modifiering, mål med mc-åkandet, trafikbeteende etc.).¹

Den kanske mest iögonfallande av "undergrupperna" utgöres av de motorcyklister som genom att de byggt om sina fordon efter ett speciellt grundmönster tydligt avslö-

jar att de tagit intryck av ett visst amerikanskt ideal — nämligen (vad jag här för enkelhetens skull kallar) chopper-stilen, fig. 1 och 2.²

Detta stilideal har nått Sverige, och f. ö. sannolikt hela Västeuropa, längs olika parallella kommunikationsvägar, främst filmer, motortidskrifter och posters.³ Av dessa tre kommunikationsvägar måste filmen såsom förmedlare av choppermodet tveklöst betraktas som det slagkraftigaste mediet, dels självklart p. g. a. filmens egenskap att mer djupgående fånga åskådaren än vad en tidskriftsartikel eller en affisch förmår, men i vårt fall också därför att filmerna ses av en publik som är vidare än den rent motorintresserade. Jag utgår ifrån att Hell's Angels-filmerna lockat samma publik som vanligen ser andra våldsfilmgenrer som västernfilmer, krigsfilmer osv. För den motorcykelintresserade sker förstås en växelvis och inbördes förstärkande påverkan från de tre medierna. Kamratpåverkan är också viktig i detta sammanhang. Det måste ändå anses helt klart att choppermodet aldrig skulle ha fått en sådan bredd och genom-

¹ Dessa gränsdragningar är inte någon skrivbordsprodukt, även om de måste finslipas vid ett skrivbord, utan har sin uttalade förankring bland motorcyklisterna själva. Låt vara att gränserna är flytande och förskjuts något beroende på var informanten själv hör hemma, eller anser sig höra hemma, bland grupperna. Också längs tidsaxeln förskjuts ständigt gränserna.

² En "chopper" är en motorcykel (företrädesvis av märket Harley-Davidson) som försetts med förlängd framgaffel, lågt placerad sadel, framflyttade fotpinnar — vilket sammantaget ger föraren en upprätt eller bakåtlutande körställning. Brett bakhjul, liten tank, avsaknad av "onödiga" detaljer såsom bakhjulsfjädring, kedjeskydd, framstänkskärm m. m. är också typiska chopperattribut.

³ Poster = affisch utan reklambudskap. Ett vanligt format är 68x99 cm men både större och mindre posters förekommer.

slagskraft om det inte förmedlats av den våg motorcykelfilmer som svept fram över biograferna sedan slutet av 60-talet. I de allra flesta kretsar handlingen kring de asociala mc-gäng i Kalifornien som kallar sig Hell's Angels, och det är dessa filmer vi här ska ägna närmare uppmärksamhet.

Filmerna

Den 24 juli 1967 hade *The Wild Angels* (sv. titel: *De vilda änglarna*) premiär på fyra biografier i Stockholm. Följande resumé är hämtad från den svenska distributörens presentation av filmen:

"Blues är den självskrivne ledaren för ett gäng motorcykelrappare — "Wild Angels" — med föga respekt för lagen. Med sina "brudar" far de omkring på vägarna i Los Angeles omgivning, där de utgör en skräck för befolkningen. Ofta jagas de av polisen, som den gången då Bommen på en stulen polis-mc fräser iväg uppåt bergen. Han får ett skott i ryggen, medan den jagande polisen med sin mc störtar ner i ravinen och dödas.

Bommen förs svårt skadad av polismyndigheten till sjukhus och anhålles samtidigt som man efterlyser hans kumpaner — i första hand ledaren Blues. "Wild Angels" bryter sig in på sjukhuset och rövar bort Bommen som förs till deras hemliga tillhåll. Bommen dör och han måste begravas. Med falsk dödsattest och en överrumplad prästs bistånd begynner man en begravning, som blir en fruktansvärd och org[istisk fest i narkotikarusets tecken. Hädelse, våldtäkt och slagsmål är några av ingredienserna i detta skamlösa hålligång, som avbryts först när polissirenerna tjuiter. "Vi måste gå!" ropar Mike, Blues flicka. "Det finns ingenstans att gå," säger Blues."

Denna film blev i USA en så stor kassasuccé att producenten, Roger Corman, såg sig föranlåten att genast göra en till i samma genre: *Devil's Angels* (sv. titel: *Djävulsänglarna*). Dessa båda filmer bildade upptakten till en jämn ström liknande filmer varav inte mindre än 17 st. hittills visats på svenska biografier och många ytterligare har producerats i USA men aldrig nått Sverige. *Angels Hard as They Come*

och *Born Losers*⁴ har trots flera nedklippningar totalförbjudits av Statens Biografbyrå 1972 med hänvisning till filmernas sadism och våld i underhållningssyfte.

I *Hell's Angels*-filmerna har vi ett gott exempel på hur filmindustrin exploaterar en gångbar genre (jfr de senaste årens katastroffilmer och nostalgifilmer) för att sedan överge den då marknaden mättats och lönsamheten tryter — sedan 1972 har mig veterligt inga *Hell's Angels*-filmer spelats in trots att förebilden i Kalifornien är lika livaktig idag som för tio år sedan.

Intrigen i *Hell's Angels*-filmerna är vanligen utomordentligt enahanda. Ett ofta återkommande inslag är knytnävskampen där hjälten besegrar gängets ledare varefter han själv upphöjes till "president". De flesta filmerna tycks, efter vad jag funnit, ta sin utgångspunkt i ett våldsdåd av något slag, t. ex. att ett offer för gängets brutala framfart dödas. Polisens ständiga skuggning intensifieras då och gänget besväras av trycket och flyr. Filmens huvuddel skildrar sedan situationer i den jakt som följer. Denna innehållsliga monotoni får sin förlängning i de titlar filmerna försetts med här i Sverige: *Helvetesänglarna* slår till, *Helvetesänglarna* slår till i Las Vegas, *Änglar från Helvetet*, *Väldets Änglar* osv.

Filmkritiker har ibland parallellställt drag ur motorcykel- och västernfilmer. De förra har t. o. m. setts som en modern uppföljning och ersättare av de senare.⁵ Denna koppling mellan de båda genrererna tycks ibland också vara avsiktlig från filmmakarnas sida, även om den inte alltid ges så

⁴ Ej att förväxla med *Losers* som handlade om ett amerikanskt mc-gäng med specialuppdrag i Vietnam. Denna film, vilken jag ej räknat in bland *Hell's Angels*-filmerna, visades efter censurklipp 1971 i Sverige.

⁵ Se t. ex. Robert Josephs, *The new American mythology*, *Cinema* 5: 2, 1969, s. 32—35.

1. Chopper i filmen Hämnens änglar (svensk premiär 1972). © Coronafilm.

2. Sedan choppern väl introducerats i Sverige genom filmerna har dess vidare utveckling följt olika linjer. Denna bild, från en mc-träff i Västerås 1976, visar den troligen vanligaste choppertypen där Svensk Bilprovning allt strängare normer satt gränsen för ombyggnationerna. Foto förf.

övertydliga uttryck som i filmen *Cain's Way* (sv. titel: *Änglar i sadeln*) vilken i sin skildring av amerikanskt våld 1870 och 1970 visar en västern- och en mc-historia.

Påverkningarna

Jag ska i det följande ta upp några konkreta materiella och andliga egenheter som återfinns i filmerna till något mer ingående behandling för att samtidigt visa hur dessa egenheter avsatt spår hos den svenska biopubliken. Jag koncentrerar mig till följande tre punkter:

- a. motorcykeln
- b. klädseln
- c. beteendet

Men först kan det vara på sin plats att något litet skissera det allmänna motorcykelläget i Sverige år 1967 när den första ängelfilmen hade premiär. Antalet registrerade motorcyklar har uppvisat en jämnt dalande kurva alltsedan rekordåret 1954 (313 805 fordon) till 1967 (50 364 fordon) och det fortsatte att sjunka till 1973 (40 001 fordon) varefter kurvan är på väg uppåt igen.⁶ Dessa siffror anger det faktiska antalet motorcyklar men säger oss just inte något mer. Det finns inte anledning att tro annat än att detta fordon genomgått en funktionsförändring på så sätt att det åren efter krigsslutet huvudsakligen var ett bruksfordon, "fattig mans bil", medan denna funktion efterhand alltmer skjutits i bakgrunden så att motorcykeln nu, i kölvattnet på den stegrade levnadsstandarden, i stället främst kommit att vara ett nöjesfordon för företrädesvis unga människor (den speciella körkortsåldern 16 år bidrar naturligtvis här till).

Just åren kring 1967 är intressanta ur många synvinklar. Antalet registrerade mc sjönk men samtidigt började nyförsäljningen stiga och vissa kategorier motorcyklister började växa sig starkare: dels ökade antalet touringmotorcyklister och dels "återupp-

⁶ Sifferuppgiften för 1954 avser registrerade motorcyklar i trafik 31 dec., medan uppgifterna för 1967 och 1973 är ett årsgenomsnitt baserat på antalet registrerade motorcyklar i trafik per den sista i varje kvartal. (Statistiska meddelanden. Nr 1974 T: 17. SCB.)

stod" de från 50-talet kända "skinnknuttarna". Det senare fenomenet gavs stort spaltutrymme i dags- och kvällstidningar med rubriker som *Skinnknutten* kommer tillbaka, *Skinnknutten* här igen etc. och i veckotidningar förekom många och långa reportage om de "nya" knuttarna.⁷

a. Motorcykeln

Av utrymmesskäl är det omöjligt att här närmare presentera de olika schatteringarna bland motorcyklisterna. I det följande använder jag därför, kort och gott, beteckningen "cityknuttar" på just den kategori mc-gäng vilkas huvudsakliga rörelsefält var gatorna i Stockholms innerstad kring samlingspunkterna Engelbrektsplan (före högertrafikomläggningen) och kaféerna Bellmans, Tallis och Vips samt t. ex. Ekstugan och Lillstugan utanför själva staden.

Bland dessa cityknuttar började från mitten av 50-talet ett nytt mc-mode vinna insteg. Det "skulle vara stort och svulstigt" och man monterade "höga styret och störtbågar osv. på Trajor [Triumph] för att få dom att likna HD [Harley-Davidson]". Detta mode kom vid mitten av 60-talet att glida samman med "custom bikes" — standardmotorcyklar som byggts om efter ägarens personliga snille och smak, dock efter de ganska stereotypa riktlinjer som hämtades ur amerikanska motortidningar. De flesta custombike-inspirerade motorcyklarna kördes förstas i trafik, men många byggdes enkom för utställningsbruk och de senare var mycket extrema skapelser — jag har sett "show-bikes" där t. o. m. kedjorna varit förkromade.

Den som ville ha ett provocerande och uppseendeväckande fordon kunde för att

⁷ T. ex. *Skinnknutten* tillbaka i 170 knutar (Fib Aktuell, nr 32, 9 aug. 1966) och *Knutten* här igen (Lektyr, nr 33, 20 aug. 1966).

åstadkomma ett fränare ljud "rensa" ljud-dämparna på dess innanmäte eller såga av avgasrören strax under växellådan ("raka rör" — kopparrör har också använts), och förse cykeln med "aphängare" — ett högt smalt styre vilket åstadkom att föraren satt rätt upp i sadeln med armarna rakt utsträckta framför sig. Dynan täcktes över med en stor pastellfärgad fäll och man "satte på små tankar för att dom inte skulle se ut som i butiken". Rent allmänt fanns det "ett intresse att göra något *åt* cyklarna", man ville inte ha en ren "standardhoj".

Rakt ned i denna jäsanade motorcykelvärld damp så *De vilda änglarna*, 1 1/2 timme film med ett myller av motorcyklar. Det hade då, så när som på något undantag,⁸ alltsedan 1950-talets betydelsefulla *Vild Ungdom*⁹ saknats en "ren" mc-film på biorepertoaren och *De vilda änglarna* mottogs med starkt uppskrivade förväntningar. I denna film fann man plötsligt ett övermått av förebilder för tuffa cyklar.

Då jag själv var motorcyklist i Stockholm vid den här tiden (dock utanför cityknutarnas krets) kunde jag på ort och ställe se hur snart efter det att en film visat en viss attiralj eller modifikation på motorcyklarna samma modifikation återfanns på motorcyklar på Stockholms gator. Men enligt de stickprov jag gjort i aktuella mc-handlares varukataloger dröjde det faktiskt ganska länge innan dessa tillbehör återfanns i sortimentet. Mina förfrågningar hos sakkunniga rörande detta har givit vid handen att de första chopperbyggarna i stor utsträckning själva tillverkade "bitarna" och att t. ex. de förlängda "gafflarna" gjordes över

natten" av s. k. slugs — rör som gängades i den gamla gaffeln. Idag däremot finns "allt" färdigt att köpa hos specialiserade firmor och det går att montera ihop en komplett chopper helt med fabriksstillverkade beståndsdelar. Detta oaktat finns det en skara entusiaster som (bortsett från motor och växellåda) själva bygger upp hela ekipaget inklusive ram, hjul o. dyl.

Om syftet med denna presentation hade varit att beskriva chopperns historia kunde det vara en rimlig arbetsmetod att arbeta fram några modeller för hur motorcyklister tagit upp choppersn som ideal för modifieringar av sina fordon. En sådan modell kunde omfatta de "seriösa" hobbyentusiasterna (som tidigare knåpat med custom bikes och som nu ur choppersn hämtat inspiration för sitt byggande), de "tuffa" knuttarna (som tilltalades av chopperns fräcka utseende), de "romantiska" (som väl framför allt tillkommit efter filmen *Easy Rider*) osv. Med modellen som arbetsredskap kunde hypoteser, t. ex. gällande chopperbyggarkategoriernas sociala hemvist, prövas och utvärderas. Detta skulle föra för långt i vårt sammanhang men det kan vara motiverat att här åtminstone antyda några stolpar i utvecklingen.

Det är tydligt att det var filmerna som i högsta grad styrde utvecklingen de första åren.¹⁰ "Innan dess visste vi inget om vad chopper var för något." Detaljlösningar hann man inte uppfatta från bioduken utan det var snarast helhetsintrycket, "det allmänna stuket", som fästes på näthinna.

¹⁰ En replik från den förste som fick en trike-chopper (mc med två bakhjul) att passera SBFs besiktning kan få illustrera hur filmen direkt verkat som inspirationskälla: "I filmen kom en trehjuling [körande] på två hjul; då skrek hela publiken. Det var det som gjorde att jag bestämde mig för att göra en trehjuling. Det var bara en sekund, men just den sekunden kommer alla ihåg som sett filmen." (Telefonintervju 17/3 1977.)

⁸ *Skinnyjackan* (Eng. org. tit. *Leather boys*) prem. 3/2 1964.

⁹ *Vild Ungdom* (Amer. org. tit. *The wild one*) prem. 3/5 1954. Denna film (med Marlon Brando) brukar, säkert med all rätt, tillmätas stor betydelse för knutte-epokens gestaltning.

3. Exempel på ryggtavlor från tre olika filmer. © Corona-film.

”Ser man på helhetsintrycket så förstår man vad man ska göra att få rätta stilen på’n.” Och som ovan antytts fanns inga färdiga chopperdelar att tillgå utan var och en fick vara sin egen konstruktör. Det tycks redan från början ha varit så att man ibland överlät åt vissa kamrater med dokumenterat handlag att utföra speciella detaljer (så är det i hög grad idag då somliga blivit närmast professionella på att utföra motivlackerbeten m. m., vilket också ger kundunderlag för små starkt specialiserade butiker och verkstäder).

Ett välkänt mönster för hur en nyhet vinner mark är att de mest innovationsvänliga först tillägnar sig nyheten direkt från mediet (i vårt fall filmen) och att de ”trögare” efterhand accepterar nyheten allteftersom den blir vanligare förekommande i deras omgivning. Utan att med vetenskaplig metod ha närmare penetrerat frågan är det

min bestämda uppfattning att kretsen kring Björks Motor & Import i Sundbyberg spelat en betydelsefull roll såsom varande i hög grad innovationsvänlig när det gällde det choppermode som förmedlades av filmerna, och de blev således först på plan här i Sverige. Härifrån utgick tidigt chopperliknande cyklar, t. ex. två 1200-kubiks Harley-Davidson som försetts med smalare framhjul och dito skärm, enkelsadel med ”sockerbit” (liten rektangulär passagerarsadel som fästes direkt på bakre stänkskärmen), uppdragna avgasrör m. m. En i firman anställd mekaniker, den bland cityknuttarna välbekante ”Lillen”, fick den troligen första riktiga choppern (dvs. med ombyggd ram, förlängd gaffel osv.) färdig våren 1968, varefter han byggde en rad ”vilda” choppers både på beställning och till sig själv. Lillen (och några andra) som omedelbart anammade Hell’s Angels-filmernas choppertyp

4. Svenska ryggtavlor. Foto förf. 1976—77.

kom med sin ombyggda maskin att själv bli en förebild (han var redan tidigare genom sina personliga kvalifikationer något av en ledargestalt).

Det är betydelsefullt att påpeka att varken själva choppern eller dess publik — ”chopperdiggarna” — utgjort någon statisk enhet under sin elvaåriga tillvaro i Sverige. Med choppers karaktäristiska grunddrag bevarade har utvecklingen gått mot ökat raffinemang vad gäller detaljer. Choppern har samtidigt alltmer frigjort sig från sitt samröre med Hell's Angels vilket också bidragit till att den kunnat accepteras i allt vidare kretsar. Den avgörande faktor som påverkat utvecklingen i denna riktning

är otvivelaktigt filmen *Easy Rider*¹¹ vilkens handling och allmänna budskap avviker helt från Hell's Angels-filmernas schablon, men där huvudpersonerna likväl färdas på choppers. *Easy Rider* breddade intresset för choppers och fick därvid god hjälp av den gryende posterindustrin som levererat affischer i hundratusental med motiv ur denna film.

b. Klädseln

Hell's Angels' ”uniform” består av en ärm-

¹¹ *Easy Rider*, sv. prem 26/6. 1969. För en orientering om *Easy Rider* se Chaplin 92, nr 6, 1969 s. 222—225, där fyra filmkritiker diskuterar filmen under rubrikerna *Protesten inom systemet* och *Kapten Amerika* och *Billy*.

lös jeansjacka vilken förvärvats vid en speciell invigningsceremoni och som bäres utanpå T-shirt eller skinnjacka. På ryggtavlan är två bågformade banderoller applicerade. Den övre bär "klubbens" namn och den nedre den lokala avdelningens eller ortens namn. Mellan dessa textremsor finns klubbens emblem (en döds-kalle försedd med en bevingad hjälm) samt bokstäverna "MC" (= motorcycle), fig. 3. När vi här i Sverige stöter på identiskt utstyrda jeansjackor kan det väl inte råda någon tvekan om varifrån förebilden ursprungligen hämtats! (Dylika jackdekorationer blir allt vanligare och impulsen torde numera komma mer från likasinnade grannklubbar än direkt från filmerna.) Ryggtavlorna fig. 4 får illustrera hur det kan se ut, alltså: klubbens namn över, ortens under och ett emblem i mitten och det hela fullbordat med MC. T. o. m. bokstävernas utsmyckning påminner starkt om förebilden.

Jeansjackans framsida är "fritt" utformad med allsköns tingel-tangel men mycket vanliga dekorationer i filmerna är siffrorna 13 (13:e bokstaven i alfabetet är m, vilket står för marijuana och indikerar att bäraren använder detta berusningsmedel) och 69 (en oral sex-ställning) samt märket "1 %". Denna siffersymbolik är inte särskilt vanlig i Sverige.

En Hell's Angel kör oftast barhuvad (ev. med pannband) eller iförd läderhuva av flygarmodell eller tysk krigshjälm men aldrig vanlig störthjälm. — I Sverige har jag ofta sett chopperåkare anlända till mc-träffar iförda den sedan år 1975 i svensk lag påbjudna hjälmen men vid framkomsten byta ut denna mot en tuffare läderhuva som sedan får sitta på till det är dags för hemfärd!

Nazistiska symboler och attribut förekom mynnigt i De vilda änglarna — redan film-

titelns första bokstav i vinjetten hade formen av ett hakkors — och de övriga Hell's Angels-filmerna stod inte sin föregångare efter i detta avseende. Uppenbarligen har den nazistiska emblemmatiken utövat en lockelse för somliga — om än mycket få — motorcyklister. Frågan är om inte denna vurm nådde sin kulmen redan på själva premiärkvällen för De vilda änglarna, fig. 5. Jag kan svårligen föreställa mig att de motorcyklister som sommaren 1967 uppträdde på Stockholms gator iförda nazisthjälm (kopior av plast!) motiverades av några politiska idéer, utan det var nog fastmer så som en informant uttryckte det: "Det var killar som svalde hela stajlen alltså".¹²

c. Beteendet

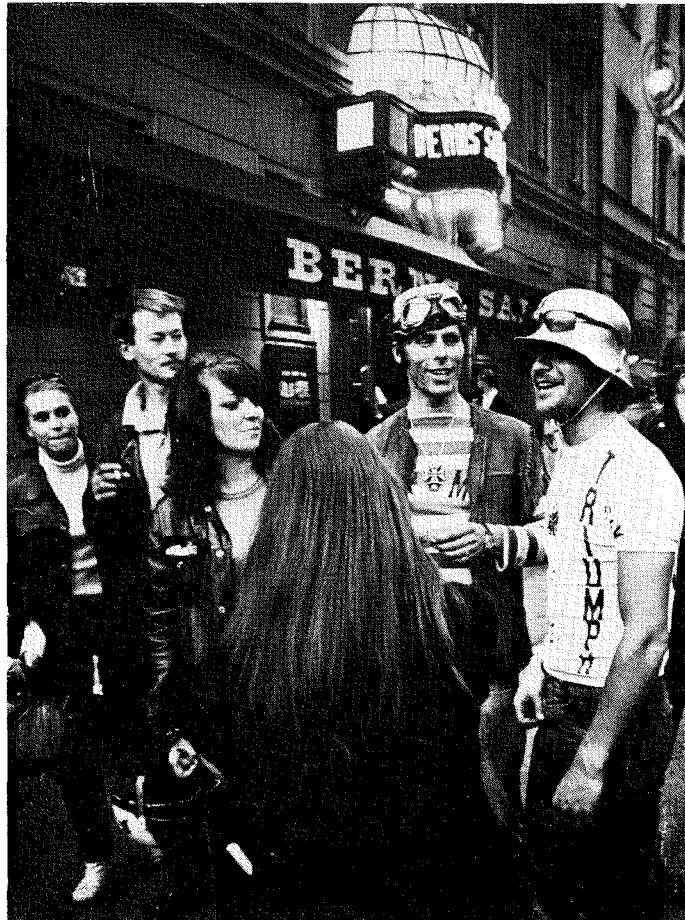
Det har varit en relativt hanterlig uppgift att spåra kulturelement på det materiella planet (mc och klädsel) tillbaka till biodukens Hell's Angels. Om vi så går att studera filmens eventuella påverkan även på de andliga och sociala planen, framstår uppgiften genast vanskligare. Ett säkerställande av fakta inom dessa båda områden kräver långt grundligare undersökningar än jag hittills kunnat utföra. Jag anser mig dock ha betryggande underlag för påståendet att av verklighetens Hell's Angels' (sådana de framträder på film) initiations- och begravningsriter, våldtäkter, narkotikamissbruk, blodiga fejder gängen emellan och med en terroriserad ortsbefolkning, knappast något återfinnes i vårt eget land. Den — generande enkla — förklaringen till detta torde vara att de sociala, historiska, kulturella etc.

¹² Fenomenet att svenska knuttar börjat bära nazistsymboler uppmärksammades i tidningar och Teknikens värld (nr 21, 18/10 1967) hade en 4 sidor lång artikel av Birgitta Stenberg med rubriken "Är mc-knuten nazist? Nej men hakkors är bus-snyggt!!".

förutsättningar ur vilka Hell's Angels fötts saknas i Sverige. Det är i vårt pluralistiska samhälle fullt möjligt att anlägga en främmande kulturs yttre drag, men det djupare innehållet uteblir, om inte kulturmiljön lämnar utrymme härför. Redan de yttre dragen kan tillfredsställa behovet av protest: att bära sex-, döds- och nazistsymboler på kläder och fordon tros vara nog så skräckinjagande på "Svensson" — och att denne Svensson måhända finner attributen enbart löjeväckande är väl en icke avsedd effekt. "Dom spökar ut sig så dom skrämer folk, men man har svårt att hålla sig för skratt när dom kommer med sina kedjor

och knivar och hänglås och nitar och Gud vet allt."

Parentetiskt vill jag här omnämna ett par episoder som kan diskuteras i ljuset av Hell's Angels-filmerna. Premiären för De vilda änglarna fick en lätt spektakelartad inramning. Tidningarna kunde följande dag berätta hur hundratals (DN 150—200, Expressen 300, AB 400) "knuttar i krigshjälm" i kolonn åkt runt i Stockholms innerstad före och efter biobesöket. Enligt mina informanter startade man från Bellmans och for sedan till biograferna Skandia och China. "Folk höll ju på att dö vet du när vi kom." Vid Berzelii Park "spå-

5. Järnkorsförsedda cityknuttar vid premiären för De vilda änglarna, Stockholm 1967. Foto Kenneth Jonasson, Expressen.

6. Mc-buren motdemonstrant beväpnad med kätting vid 1 maj-demonstrationerna i Borås 1972. Foto Bergmans Foto, Borås.

ra [det] ur lite grann. Blev själv överraskad. En del sprang upp på trappan och skrek Sieg Heil. Märkte att det blev uppskattat . . . Det var en sida som jag som ändå varit med en hel del aldrig sett tendenser [till tidigare].” Efter filmen samlades man igen och efter ett uppehåll i Kungsträdgården utan intermezzon — ”[hade] intrycket att polisen fått stränga order att vara följsam” — åkte man ut till Skarpnäck och åt ”en djävla massa korv” samt öl (som ett bryggeri bjöd på).

Bakgrunden till denna stora ansamling motorcyklister var helt enkelt distributörens (Film AB Corona) önskan att få publicitet

kring filmen. Via ovan nämnda Björks Motor & Import (huvudagenten för Harley-Davidson) hade distributören låtit dela ut ett stort antal fribiljetter till motorcyklister mot att dessa kom till biografen per mc! Däremot fanns, enligt direktören på Film AB Corona, inga andra direktiv för hur man skulle vara klädd eller uppträda.¹³

Med tanke på huvudtesen i denna uppsats — att filmerna levererat mönster för motorcyklisters utstyrsel — är det kanske överraskande att finna att redan premiärkvällens publik visste att uppträda som Hell’s Angels i miniatyr — dvs. redan innan de sett filmen. Här har vi att peka på dels enstaka bilder av Hell’s Angels som förekommit i veckotidningar¹⁴ och dels reklambilderna för filmen. Jag tror detta är tillräckligt som förklaring. Dessutom var det uppskattningsvis högst ett tiotal individer som var utstyrda med nazistsymboler, bokstäverna LSD (kännedom om det i USA då ganska spridda kultartade missbruket av denna den starkaste av hallucinogener hade just börjat spridas bland ungdomar i Sverige) osv. Och körning i klunga upp och ner för Kungsgatan var ingalunda något nytt även om mängden motorcyklister denna gång vida överträffade vanligheten.

Jag vill våga påståendet att denna kvälls händelser — trots krigsstassen hos somliga — försiggick i en ganska lekfull och aningslös anda, något som knappast kan sägas om en annan företeelse som här inte helt kan förbigås, nämligen de motorcykelburna ungdomars angrepp mot FNL-demonstrationer och andra politiska demonstrationer som förekommit på flera håll i landet, men

¹³ Uppgiften bekräftad av Börje Björk vid intervju 20/9 1976.

¹⁴ Lektur nr 4, 29/1 1966. Ett satans pack (4 1/2 sid. bilder och text). Se nr 28, 14/7 1966. Kaliforniens skräck Änglarna från helvetet! (En bild med bildtext.)

sannolikt inte någonstans med sådan regelbundenhet som i Borås där motorcyklister uppträtt hotfullt mot 1-majtågen åtminstone åren 1971—1975. De sistnämnda incidenterna torde ha nått sin största omfattning år 1972, då hundratals motorcyklister som rekryterats från ett stort geografiskt område — hänsyn till egen framtida forskning hindrar mig att för närvarande kommentera förhållandena bakom detta — i samlad aktion inriktade sig på KFML(r) s tåg. Dessa händelser, och mekanismerna bakom dem, kan inte behandlas isolerade, utan måste ses samman med övriga liknande tilldragelser. Det är givetvis ett mycket komplicerat samspel av faktorer som ligger bakom dessa aktioner — förhållanden som inte går att utreda här — men det förtjänar att nämnas att verklighetens Hell's Angels, som är "rigidly anti-Communist",¹⁵ attackerat Get out of Vietnam-demonstrationer i USA och att, betecknande nog, Hell's Angels' ledare i ett telegram till dåv. presidenten erbjudit sig och de sina att frivilligt, som "loyal americans", göra tjänst i Vietnam!¹⁶

"Hell's Angels" och svensk allmänhet

Vi har i det föregående kunnat konstatera att somliga motorcyklister låtit påverka sig av ideal dikterade i filmerna. Vilka konsekvenser får detta förhållande? I den egna gruppen kommunicerar de förlängda gafflarna osv. just grupptillhörighet. Men hur är dessa "chopperkillar" sedda av övriga motorcyklister? Min subjektiva bedömning är att man vanligen ser "Hell's Angels-kopiorna" över axeln. Jag har mycket ofta hört att "dom förstör ryktet för oss allihop" och man uttrycker farhågor att bilisterna

retar sig på deras provocerande yttre — något som sedan går ut över samtliga motorcyklister. Denna inställning uppmuntras också av fackpressen — som a priori kan antas ha opinionsbildande betydelse — vilken ända till de allra senaste åren förhållit sig sval eller rent negativ till allt vad choppers heter.¹⁷ Emellertid har "chopperfolket" efter hand fått språkrör som håller en annan linje.¹⁸

Innehavaren av en tillbehörsfirma med stor försäljning av chopperdelar har, under ett samtal i butiken i sept. 1976, sagt sig planera att upphöra helt med denna försäljning med motiveringen att den "skadar vår sak". Hos Motorcykelbranschens Riksförbund (McRF) finns, enl. telefonbesked från McRFs ordf. i maj 1977, en "rekommendation att inte handla med extrema chopperdelar". Dessa båda exempel kan räcka för att visa att choppers trots allt fortfarande ses som något suspekt. En liknande hållning kan t. ex. inte alls förmärkas då det gäller ett annat mc-mode som också fanns i mitten av 1960-talet men nu

¹⁷ Svängningen i mc-tidningarnas inställning har skett samtidigt som själva choppers — vi håller i minne att chopper och Hell's Angels-beteende långt ifrån alltid går hand i hand — stigit i status sedan den kommit in i "salongerna" och fått anseende som konstverk. (Chopperklubben Sofia Hogs' utställning av 11 Harley-Davidson på Moderna Museet i Stockholm 21/2—7/3 1976 rönt stor uppmärksamhet av pressen. Den första choppers på Moderna Museet utställdes redan 1971. Här finns åtskilligt högtintressant som dock måste stå över till ett annat sammanhang.)

¹⁸ Start & Speed. (Grundad 1965.) Colorod. (Enstaka nummer 1970-72, därefter tolv nummer per år.) Power! Pictorial Magazine. (Grundad 1976.) Dessa tre är dock främst biltidningar. Någon ren choppertidning, i stil med amerikanska Street Chopper och Easyriders (distribueras genom Pressens Samdistribution AB i Sverige sedan år 1970 resp. 1975), existerar ej på svenska.

¹⁵ Hunter S. Thompson, Hell's Angels. 1966.

¹⁶ Telegrammet finns återgivet i o. a. a.

de senaste åren återkommit med stor bredd, nämligen café bikes eller café racers.¹⁹

Sedd i ett större perspektiv får ändå frågan om hur motorcyklisterna betraktar varandra tillmätas sekundär betydelse. Där emot är det vida betydelsefullare hur allmänheten/samhället ser på motorcyklisten, och jag menar att Hell's Angels-filmerna här haft ett icke helt obetydligt inflytande i negativ riktning, med tanke på de ödesdigra konsekvenser detta kan föra med sig i konkreta situationer. Jag ska förklara mig närmare.

a. *Under elva års tid²⁰ har Hell's Angels-filmerna matat ut bilden av motorcyklisten som en asocial vilde.* Denna kliché, som fanns tidigare men här fått en mäktig påspädning, når mycket längre än till dem som faktiskt sett filmerna, t. ex. till den fotgängare som bara passerar bildlådorna utanför biografen och där möter anblicken av framrusande motorcyklist hotfullt svängande sina kedjor eller liknande våldsscener. Se fig. 7.²¹

¹⁹ Dessa motorcyklar genomgår också omfattande ombyggnationer: fotpinnar och reglage flyttas bakåt och uppåt, ett smalt styre apteras lågt direkt på gaffelbenen (s. k. clip on) osv. vilket gör att föraren ligger framåtlutad över maskinen.

²⁰ Flera av filmerna visas fortfarande med jämna mellanrum såväl på landsortsbiografer som i städerna. De vilda änglarna hade på Sveriges biografer år 1967 satts upp 172 gånger, 1968: 629, 1969: 237, 1970: 226, 1971: 117, 1972: 68, 1973: 38, 1974: 185 och 1975 168 gånger. Sammanlagt hade denna film den 1/1 1976 satts upp 1840 gånger — antalet föreställningar är naturligtvis det mångdubbla — på 791 av landets 1192 (1/1 1976) biografer. Då det varit mycket tidskrävande att ur filmdistributörens bevarade fakturor räkna samman dessa tal har jag måst avstå från möjligheten att jämföra mönstret för uppsättningarna — stad-landsbygd, filmen återkom mycket frekvent på vissa orter etc. — med andra filmer.

²¹ Det kan vara av intresse att också fästa uppmärksamheten på hur inte bara Hell's Angels-filmer och andra mc-filmer utan spelfilm över huvud använder motorcyklar för att skapa och åskådliggöra stämningar och tillstånd. I snart sagt alla fil-

b. *Allmänheten har på så sätt, bland annat, bibringats en negativt laddad uppfattning av motorcyklisten.* Jag tror att motorcyklisten i gemen är mindre mottaglig för dessa filmer än den biopublik som inte har egna erfarenheter från motorcyklistens värld: Fördomar kan lättare vinna fotfäste där man inte har en verklighet att referera till. — I detta sammanhang är det inte filmens händelseräcka — handlingen — som är av betydelse, utan fastmer de enskilda scenerna, de agerandes beteende/hållning i de situationer i vilka de uppträder. Ty vad som dröjer sig kvar i biobesökarens bakhuvud sedan han glömt "handlingen" är medvetna och omedvetna minnesbilder av t. ex. konflikten mellan motorcyklisterna och samhället, och hur parterna agerade i denna konflikt. Det är den av dessa intryck formade referensramen som sedan lämnar bidrag till mönster för hur han själv reagerar och handlar då han ställs inför situationer, som är likartade dem som visats på bioduken.

c. *Denna negativt laddade uppfattning styr allmänhetens/samhällets sätt att se på och behandla motorcyklisten.* Åtskilliga exempel kunde anföras på osaklig och känslomässigt styrd argumentering kring motorcyklist som förts inte bara i insändarspalter utan även t. ex. i statliga utredningssammanhang. Den bland motorcyklist alldag-

mer sedan 1950-talet där motorcyklar förekommer står dessa som symbol för maktkänsla, hot, våld och ond bråd död. Denna ständiga koppling mellan farlighet och motorcyklar kan omöjligt ha undgått att sätta sina spår hos gemene man. På detta sätt nyskapas ständigt en grogrund till rädsla och förakt för "knutten" och till överdrivna föreställningar om hans fordons farlighet. Mot denna bakgrund är det väl också rimligt att antaga att personer som har en önskan eller ett behov att injaga respekt, skräck osv. hos sina medmänniskor söker sig till just motorcyklar, då situationen så tillåter, för att få utlopp för denna sin böjelse — och därmed är den onda cirkeln sluten.

liga erfarenheten av prejande bilister har knappast sin grund enbart i den bilburnes bristande kunskap om mc-förarens villkor utan kan säkerligen också stundom tillskrivas bilistens ovilja gentemot motorcyklisten.

Med ovanstående resonemang har jag velat peka på hur Hell's Angels-filmerna indirekt kan tänkas bära skulden till aggressioner i trafiken och därmed alltså ha menlig inverkan på den totala trafikmiljön. Här vore en ingående undersökning av stort värde.

*

Under arbetet med denna uppsats har jag fått hjälp från många håll. Mina vänner Olle Larsson, Börje Björk och Björn "Lillen" Hammarstrand — alla tre med ett rikt förflutet på choppers och bushojar i Stockholm och alla tre yrkesmän inom mc-branschen idag — har bidragit med information och goda synpunkter. Av Film AB Corona, som distribuerat de flesta Hell's Angels-filmerna i Sverige, har jag bland annat fått låna hem ett stort antal bilder från filmerna. Detta fotomaterial har gjort det möjligt att detaljgranska vad som visats på bioduken. Själv har jag bara sett fem av filmerna men tagit del av tillgängliga resuméer o. dyl. av de övriga. Polisen i Stockholm

7. Reklamaffisch för Hell's Angels-film. © Corona-film.

och Borås har besvarat mina frågor om biopremiärer resp. bråk vid politiska demonstrationer och av Scandecor Sweden AB har jag erhållit uppgifter om försäljningssiffror o. dyl. kring deras mc-posters.

Zusammenfassung

Amerikanische Hell's Angels-Filme und schwedische Motorradfahrer

Wenigstens 17 Filme, deren Handlung um den Rotten kalifornischer „Outlaw“-Motorradfahrer kreist, sind vom Jahre 1967 an bis zum heutigen Tag in schwedischen Kinos gezeigt worden. Ich habe in diesem Aufsatz darzulegen versucht, wie diese Hell's Angels-Filme Vermittler von Kulturelementen gewesen sind, die von Motorradfahrern in Schweden aufgenommen wurden. Unter den drei Rubriken *Das Motorrad*, *Die Kleidung*, *Das Be-*

nehmen habe ich einige konkrete Beispiele dieses Kultureinflusses angeführt.

Mit Sicherheit kann gesagt werden, dass es die Hell's Angels-Filme sind, die den speziellen Motorradtypus des „chopper“, Abb. 1 und 2, in unser Land introduziert und dafür den Boden bereitet haben. (Die weitere Entwicklung der Choppermode wurde aber vor allem von amerikanischen Motorzeitschriften gelenkt. Der Film *Easy Rider* —

der mit den Hell's Angels-Filmen nur den Motorradtypus gemeinsam hat — hat sicher grosse Bedeutung für die Verbreitung der Choppermode gehabt.)

Was die Kleidung betrifft haben viele Rotten und Klube von Motorradfahrern die Jeansjacken mit abgeschnittenen Ärmel, auf dem Rücken mit zwei bogenförmigen Bänderollen dekoriert, die den Namen der Rotte bzw. des Heimatortes tragen, Abb. 3 und 4, von den Vorbildern der Filme übernommen.

Wenn wir bestimmen wollen, in wie hohem Grad diese schwedischen jungen Leute auch für ihr Benehmen Anstosse aus den Filmen geholt haben, sind wir auf unsicherem Boden: Motorradfahrer

können auf vererbte, einheimische Flegeltraditionen bauen, und es fällt sich daher schwer zu entscheiden, in welchem Ausmass die Filme im besondern Fall bestimmenden Einfluss gehabt haben.

Diejenigen Motorradfahrer, die sich von den Hell's Angels-Filmen haben beeinflussen lassen, sind zwar in der Minderzahl; es ist aber eine Gruppe die man sieht und hört! Innerhalb dieser Gruppe kommunizieren die verlängerten Vorderadgabeln, die Jeansjacken usw. Zusammengehörigkeit, wogegen aber die „gewöhnlichen“ Motorradfahrer darüber klagen, dass die Chopperfahrer durch ihr provozierendes Äussere unter der Allgemeinheit böses Blut machen und dem ganzen Korps der Motorradfahrer Schade machen.

Marshall Lagerquist

1907—1977

Marshall Lagerquist, som avled den 12 september i fjol, var under åren 1959—74 sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria och i denna egenskap medutgivare av tidskriften *Rig*.

Han var född 1907 i Förenta staterna, men kom i mycket unga år till Sverige, fick sin utbildning först i Jönköping och sedan vid Stockholms högskola, där han tog fil. kand.-examen 1931. Hans studier omfattade främst arkeologi och konsthistoria, i vilket sistnämnda ämne han blev fil. lic. 1939. Redan dessförinnan hade han emellertid efter att mera tillfälligt ha tjänstgjort vid olika museer, 1937 knutits till Nordiska museets högreståndsavdelning. Om man bort-

ser från ett år i mitten av 1940-talet, då han var avdelningschef på stadsmuseet i Stockholm, blev han Nordiska museet trogen fram till sin pensionering 1973.

Inom museet kom emellertid Lagerquist att utöva en mångskiftande verksamhet. Under en lång följd av år var en stor del av hans tjänstgöring förlagd till Julita gård, där han hade att tillvarataga de kulturhistoriska intressena och i allmänhet företräda ägaren-museet. Han var emellertid också en flitig deltagare i museets fältarbeten och blev så småningom under åren 1965—73 chef för de kulturhistoriska undersökningarna. 1961—63 var han föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. Bety-

dande insatser gjorde han också inom museets utställningsverksamhet, både på hemmaplan, när det gällde vandringsutställningar och i internationellt sammanhang. 1960—65 var han anförtrodd den ansvarsfulla uppgiften som redaktör för museets årsbok *Fataburen*.

Den rika erfarenhet han samlat på skilda områden och den outtröttliga omsorg han nedlade på de uppgifter som anförtroddes honom gjorde Marshall Lagerquist väl ägnad också för administrativ verksamhet. Han hade blivit förste intendent vid museet 1958, men tjänstgjorde sina sista år under ett interregnum som t.f. styresman. Även utanför institutionen togs emellertid hans kapacitet i anspråk. Så var han ordförande i Föreningen för svensk hemslöjd 1957—63 och i Lidingö hembygdsförening 1968—73.

Under detta omfattande utåtriktade arbete höll Lagerquist hela tiden sitt forskningsintresse levande och fann tid att i talrika skrifter delge andra sina kunskaper och sina erfarenheter. Resultatet blev som framgår av efterföljande bibliografi i själva verket mycket imponerande. En del av vad han skrev tillkom i nära anslutning till uppdrag av skilda slag, t. ex. de värdefulla bidragen till *Julita gårds historia*, skildringen av Post-

huset på Skansen och den charmerande uppsatsen *Speceributiken* för hundra år sedan. Men främst var Lagerquists intresse inriktat på möbelkonstens och heminredningens historia och han blev så småningom vår störste kännare på 1700-talets ebenister. Särskilt må nämnas hans ingående forskningar om svenska snickares verksamhet i andra länder och om exporten dit av svenska möbler.

Till denna ämnessfär hör doktorsavhandlingen *Rokokomöbler* signerade av schattullmakare och ebenister i Stockholm (1949), men också arbetena om *Pinnstolar* (1943) och om *Svenska stolar efter holländsk-engelska modeller* (1946). Vid sin bortgång hade han hunnit att i huvudsak färdigställa ett verk, på vilket han arbetat en stor del av sitt liv, en monografi över den mest namnkunnige av 1700-tals-snickarna, Georg Haupt. Den kommer nu att utges genom Nordiska museets försorg och därmed ersätta John Böttigers banbrytande och redan klassiska verk från 1901.

Med Marshall Lagerquist har en insiktsfull, omdömesgill och verksam forskare gått ur tiden, som i inte ringa mån bidragit att vidga vår kunskap inom viktiga områden av vår odlings historia.

Gösta Berg

Marshall Lagerquists tryckta skrifter.

Bibliografi utarbetad av Jan Peder Lamm

1931*

Ett amerikanskt "Skansen". Skansens nyheter. Julnummer (nr 9—10), s. 7—8. Ill.

1933

Ett släktminne och dess historia. En erinran om prosten Bergstedt i Floda. Skansens nyheter. Julnummer (nr 4), s. 21—22. Ill.

Sag-, Sted- og Personregister (tillsammans med John Granlund). I: Nordisk kultur XXIII. Kyrkliga byggnader, deras inredning och skrud. Stockholm. S. 317—339.

1935

Stockholm med omgivning. Svenska turistföreningens resehandbok. Stockholm. 324 s. [Om arbetning av En bok om Stockholm. Stockholm 1929.]

De gamla vägmärkena. Svenska turistföreningens tidning, s. 236—237. Ill.

En dateringsfråga i gustavianskt möbelhantverk. Något om stolmakaren Jakob Malmsten i Stockholm. Fataburen, s. 25—40.

Rothstein, Emil Edvard von; Rudbeck, Olov; Ryberg, Ture. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XXIX. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Leipzig. S. 94, 155, 249.

[Rec. av] Albin Elison, Möbelformer. Typologiska och stilhistoriska studier. Rig, s. 173—176.

1936

Samfundet S:t Eriks årsböcker 1923—1932. Innehållsförteckning och register. Stockholm. 89 s. Jakob Sjölin i Köping och Kungsör. Svensk nytokonst 1935: 12, s. 20—30. Ill.

* Inom årtalsgrupperna är uppställningen: 1. Fristående arbeten. 2. Artiklar i böcker, tidskrifter etc. 3. Recensioner. — Redaktionellt arbete har ej medtagits i årtalsgrupperna men redovisas sist i bibliografin.

Alfabetiskt register s. 21.

Register över recensioner s. 23.

Register över redaktionellt arbete s. 24.

Riddarholmsbrobygget 1784—1789. Rig, s. 137—147 (även i Festskrift till Martin Olsson).

1937

Ort-, person- och sakregister. Sveriges kyrkor, Stockholm, Bd. II. Riddarholmskyrkan. S. 829—873.

1938

Om möbler och möbelhandel under frihetstiden. Svenska kulturbilder. Ny följd. Bd. 6., s. 95—112. Ill.

Speceributiken för hundra år sedan. Fataburen, s. 173—192. Ill.

1939

Emil Sjögrens arbetsrum. Fataburen, s. 157—160. Ill.

Originalitetens triumf — arkitekt August Östermans hem i Stockholm. Svenska hem i ord och bild, s. 125—128. Ill.

Ulfunda Fabrique. En keramisk industri vid 1700-talets slut och 1800-talets början i Bromma. Bromma hembygdsförenings årsskrift, s. 61—88. Ill.

1940

De svenska möbelstilarna. Kompendium till föreläsningar vid 1940-års möbelkurs. Tidningen Möbelvärlden 20, s. 3—8. Ill. (Omtryckt i Medlemsblad för svenska sadelmakare- och tapetserareförbundet 1940: 12, s. 145—151.)

En samhällsförbättrare om Stockholm år 1761 [Carl Leuhusen]. Vår stad. Tidskrift för i Stockholms tjänst anställda, s. 186—191. Ill.

1941

Bestick från Karl XI:s tid. Fataburen, s. 212.

En dörr från yngre vasatiden. Fataburen, s. 207—209. Ill.

En kanna med Erik XIV:s bild. Fataburen, s. 227—230. Ill.

En kopparslagares mästestycke. Fataburen, s. 214—216. Ill.

1942

Frøjels kyrka (tillsammans med Johnny Roosval och Alfred Edle). Sveriges kyrkor. Gotland, Bd. III. S. 342—367.

Hejde kyrka (tillsammans med Johnny Roosval). Sveriges kyrkor. Gotland, Bd. III. S. 247—271.

Klinte kyrka (tillsammans med Johnny Roosval). Sveriges kyrkor. Gotland, Bd. III. S. 315—341.

Ditzinger, Adolf. Svenskt biografiskt lexikon XI, s. 282—283.

Pontus de la Gardies ur. Fataburen, s. 191—193. Ill.

Stolssnickeriet i Östervåla. En svensk bygdeslöjd. (Tillsammans med Gösta von Schoultz). Folk-Liv 6, s. 14—16.

Två rokokomöbler av Lorents Nordin i Emil Hultmarks samlingar. Konsthistorisk tidskrift, s. 71—77. Ill.

Åkerö eller Paris? Fataburen, s. 51—72. Ill.

1943

Pinnstolar. Ett bidrag till Nässjö stolfabriks historia. Stockholm. 65 s. Ill.

Vägledning för besökande i Stora huset på Julita gård, 3 s.

Hem och människor. Fataburen, s. 91—106.

1944

Alrotsmöbler i den Clarholmska gåvan. Fataburen, s. 181—184. Ill.

David Blomberg 70 år. Svenska hem i ord och bilder, s. 44—47. Ill.

En fackförening för vetenskapsarbetare. Svenska Museer, h. 2, s. 17—18.

En 1700-talsidyll i Västergötland. [Ribbingsfors]. Svenska hem i ord och bild, s. 157.

Möbler. Bonniers konversationslexikon, ny upplaga.

Snickaryrket i gamla tider. 1. Arbetare och arbetsgivare. Träarbetaren. Organ för Svenska Träindustriarbetareförbundet, s. 32—34. Ill.

Snickaryrket i gamla tider. 2. Arbetet i verkstaden. Som föreg., s. 51—54. Ill.

Snickaryrket i gamla tider. 3. Verktygen. Som föreg., s. 99—102. Ill.

Snickaryrket i gamla tider. 4. Fanérbeteten och intarsia. Som föreg., s. 123—126. Ill.

Snickaryrket i gamla tider. 5. Snickaren och möbelstilarna. Som föreg., s. 150—152. Ill.

Snickaryrket i gamla tider. 6. Snickaren och allmänheten. Som föreg., s. 175—177. Ill.

Bilder ur lanthandelns historia. Några kulturhistoriska synpunkter. [Rec. av J. Ejdestam, Nathan Hedin & Erik Nygren, Bilder ur lanthandelns historia]. Affärsökonomi, s. 213.

1945

Julita i Sörmland. Ett levande förflutet på historisk mark. 4 s. Norrköping.

Dyfverman, K. J. Svenskt biografiskt lexikon XI, s. 683—686.

Ebenisten Carl Petter Dahlström. Elev av Jean-François Oeben. Konsthistorisk tidskrift, s. 115—123. Ill.

”En fackförening för vetenskapsarbetare” än en gång. Svenska Museer, h. 1., s. 39.

Från hemslöjd till stordrift. Träarbetaren. Organ för Svenska Träindustriarbetareförbundet, s. 247—250. Ill.

Lyx och standard i äldre svenskt möbelhantverk. Svensk möbelkalender, s. 18—29. Ill.

Nybble gamla fattigstuga i Julita. Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet utg. av svenska fattigvårds- och barnvårdsförbundet. H 5, s. 164—168. Ill.

Nytt vin i gamla läglar, några ord om kopiering av äldre möbler. Möbelvärlden, s. 175—179. (Omtryckt i Tidskrift för snickeri och möbelkonst).

1946

Eckstein, C. G. Svenskt biografiskt lexikon XII, s. 50.

Lackmålning i äldre tider. Dorchbäcksin nytt. Meddelanden från Dorch, Bäcksin & Co:s Aktiebolag. Nr 6. S. 240—244. Ill.

Svenska stolar efter holländsk-engelska förebilder. Röhsska konstslöjdmuseets publikation. Göteborg. 106 s. Ill.

[Rec. av:] Carl Hernmarck, Marieberg. En lysande representant för svenskt sjuttonhundretal. Rig, s. 142—144.

1947

De historiska möbelstilarnas uppkomst, livsbetingelser och former. Brev 23—24 i NKI-skolans Kurs i Möbler, s. 2—36. Ill.

Ett människoöde. [Möbelsnickaren och bildhugaren Petter Georg Rudien]. Utlandssvenskarna. Nr 3. S. 32—33.

Julita gård i Södermanland. Svensk Bygd och Folkkultur, s. 223—230. Ill.

Stilplanscher 1—4. Meddelanden från Sveriges möbelhandlares centralförbund. 12 s.

[Rec. av] Brynolf Hellner, Svenska möbler. Form. Svenska slöjdföreningens tidskrift 8, s. 156.

[Rec. av] Värmlands storhetstid. Stockholmstidningen 29. 8. 1947.

Årstadagboken. Livet på en gård mellan stad och land. [Rec. av] Reenstierna, Märta Helena, Årstadagboken. Svenska hem i ord och bilder, s. 75—77.

1948

Den yrkesmässiga möbelhandeln i Sverige intill år 1780. Studier i rokokotidens möbelhantverk och möbeldistribution. Stockholm. 286 s., 49 textfig. (Boken inddragen av förf. före dess publicering. Ett originalex. finns i Nordiska museets arkiv, fotostatkopior i dess bibliotek.)

Eisen och Eisenbletter (tillsammans med Bengt Hildebrand). Svenskt biografiskt lexikon XII, s. 543—544.

Eisenbletter, Johann Jacob. Svenskt biografiskt lexikon XII, s. 552—554.

En Julitarapsodi. Godsherrn som filantrop och patriark. [Axel Gottlieb Palbitski]. Fataburen, s. 141—158. Ill.

Natturet. En säregen produkt av 1700-talets svenska urmakarehantverk. Svensk urmakeritidning. Nr 6., s. 46—48. Ill.

Stilplanscher 5—6. Meddelanden från Sveriges möbelhandlares centralförbund.

1949

Rokokomöbler signerade av ebenister och schattullmakare i Stockholm. Studier i rokokotidens möbelhantverk och möbeldistribution. Akad. avh.: Stockholms Högskola. Nordiska museets handlingar 31. 200 s., 1 färgpl., 72 planschidor.

Mästaren bakom en snickarsignatur. [Johan Hugo Fürloh]. Fataburen, s. 189—194. Ill.

1950

Christian Linning. En möbelsnickare för 200 år sedan (utställningskatalog). Nordiska museet. 16 s. Ill.

Eskestuna snickarämbete. Sörmlandsbygden, s. 45—64. Ill.

Haupt i London. Svenska Dagbladet 3.6.

En förnämlig möbelutställning. [Christian Linning]. (Omtryck av introduktion till utställ-

ningskatalogen). Möbelvärlden 1950, s. 39—41.

Haupt och Iwersson. Möbelvärlden, s. 263—265.

Jan Fredmans natur. I: Stockholmsminnen i Stadsmuseet, s. 109—114. Ill.

Smak och stil i heminredning. I: Kurs för möbelhandelns försäljningspersonal.

[Rec. av] Gustav Munthe, Gamla möbler. Rig 1950, s. 121—123.

1951

Argent haché — en illusion av geditget silver. Rig, s. 9—16. Ill.

Mästare utan mästestycke. [Andreas Hallmén] I: Hantverk och kultur. Statens hantverksinstitut. Stockholm. S. 23—30. Ill.

Möblerna på Svindersvik. Fataburen, s. 67—86. Ill.

Stockholms möbelhandlaresocietet under 1700-talet. Samfundet S:t Eriks årsbok, s. 89—120. Ill.

Frun på Årsta. Hennes dagbok fortsätter. [Rec. av Märta Helena Reenstierna. Årstadagboken]. Svenska hem i ord och bilder, s. 71.

[Rec. av] Richtlijnen en wenken voor het administratief beheer van museumverzamelingen I: De grondslagen van het administratief beheer. Svenska Museer 1951: 3, s. 14.

1952

George Haupt — Ébéniste du Roi (utställningskatalog). Nordiska museet. 24 s. Ill.

Ebenisterna i Stockholm. Ett bidrag till kännedomen om 1700-talets möbelhantverk. Rig, s. 49—57. Ill.

Ernst, Petter. Svenskt biografiskt lexikon XIV, s. 458—460.

[Inledning till] Anton Jansson, Ett naturreservat under Julitagodset. En närkesbiolog ser på sörmländska hjälmaröar. Fataburen, s. 17—19. Ill.

Sörmländska herrgårdar. Svenska hem i ord och bilder, s. 133—137. Ill.

[Anmälan av] Sven Rydberg, Svenska studieresor till England under frihetstiden. Rig 1952, s. 35—36.

1953

Artur Hazelius födelsehus, Jakobsberg, Tottieska malmgården, Kryddboden, Arbetarbostaden. I: Skansens hus och gårdar. S. 254—260, 261—262, 263—277, 314—317, 317—319.

- Hauptepoken. Fataburen, 109—120. Ill.
Så bodde de. Stockholms hemmet genom sekler.
Svenska hem i ord och bilder, s. 95—99. Ill.
- 1954**
Haupt i Paris. Fataburen, s. 97—104. Ill.
Note sur une table de l'ébéniste suédois George Haupt découverte en France. (Tillsammans med M. Jarry) La Revue des Arts, N:o 4, s. 239—240. Ill.
Märta Helena Reenstierna. [Rec. av Årstadagboken från åren 1793—1839. Del I—III]. Studiekamraten. Nr 3. S. 67—68.
- 1955**
Det karolinska Julita. Ett bidrag till dess historia. Fataburen, s. 81—94. Ill.
- 1956**
Svenskt konsthantverk från dess guldålder. Rokoko och gustavianskt. Nordiska museets utställning. Inledning och katalog. 25 s.
Mästare och gesäll. I: Sveriges hantverk 1, s. 244—272. Ill.
[Rec. av] Carl Hernmarck, Svenskt sjuttonhundratalet. En stilhistorisk undersökning. Rig, s. 93—95.
- 1957**
Julita gård i Södermanland (tills. med Ake Grundström). Stockholm. 27 s.
Julita gård. I: Skansen. Program 15, s. 4—5. Ill.
En rokokobyrå. I: Värmland förr och nu 1957. Meddelanden från Värmlands fornminnes och museiförening 55, s. 122. Ill.
Ett kabinettskåp från Fredrik I:s tid. Som föreg., s. 116. Ill.
Ett natur av Petter Ernst. Som föreg., s. 120. Ill.
Svenskt konsthantverk från dess guldålder. Nordiska museets vandringsutställning. Fataburen, s. 157—160. Ill.
- 1958**
De gamla möblerna. I: C. V. Jacobowsky, Gustafsberg — Sveriges äldsta badort. Nordiska museets handlingar 51, s. 264—272. Ill.
Herrgårdarna i Kalmar län. I: Sveriges Bebyggelse. Landsbygden, Kalmar län, s. 9—21. Ill.
Skrin av fajans. Fataburen, s. 219—221. Ill.
- 1959**
Armefeltska gåvan till Skogaholm. Fataburen, s. 131—141. Ill.
Ett golvur i götisk stil. Fataburen, s. 186—188. Ill.
Ett märkligt nyförvärv. [En damsekretär av Lorentz Nordin]. Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1958—1959, s. 59—66. Ill.
Paradsängens från Höja. Fataburen, s. 188—190. Ill.
[Anmälan av] Ragnar Hjort, Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga. Rig, s. 29.
[Anmälan av] Wera & Martin Olsson: Stjernsunds slott i Närke under den bernadotteska epoken 1823—1860. Rig, s. 30.
- 1960**
Khevenhüller i dikt och verklighet. Fataburen, s. 53—82. Ill. (Även tryckt som separat med sidnumreringen 1—32.)
Ting kring måltiden. Fataburen, s. 225—228. Ill.
- 1961**
Högreståndsmiljö för alla. [Högbo bruk]. Form. Svenska Slöjdföreningens tidskrift, s. 284—287. Ill.
Meubles. I: Kunst uit Zwedens gouden eeuw. Rijksmuseum, Amsterdam 17 Juni—17 September 1961, s. 60—65.
En schatullmakare från senbarockens dagar. Johan Hugo Fürloch och hans verk. Röhsska Konstslöjdmuseet. Årstryck 1961, s. 37—51. Ill.
Till minnet av Otar Hökerberg. Föreningen för Svensk hemslöjds årsberättelse, s. 3—4.
- 1962**
Anders Bjelle 24/11 1894—18/6 1961. Föreningens för svensk hemslöjd berättelse över verksamheten 1962, s. 3—4.
Blomstermålning i trä. [En sekretär av Johan Eckstein]. Fataburen, s. 51—62. Ill.
Kungl. Vetenskaps-societetens äldre inventarier. Kungl. Vetenskaps-Societetens Årsbok, s. 59—69. Ill.
[Anmälan av] Kersti Holmquist, Bergsgårdens silversamling. Rig, s. 47.
[Rec. av] Kai Uldall, Gammel dansk fajence fra fabriker i kongeriget og hertugdømmerne. Rig, s. 36—37.

1963

Värmländska herrgårdar. [Apertin, Västra Smedbyn, Gunneryd, Värmlands Säby, Long] I: Sveriges bebyggelse: Landsbygden, Värmlands län, III, s. 9—18.

1964

Posthuset på Skansen. [Det gamla posthuset i Virserum]. (Tills. med Kerstin Sjöqvist.) Fataburen, s. 153—174. Ill. (Även tryckt separat 1965).

[Anmälan av] E. E. Larsson, Swedish commentators on America 1638—1865. Rig, s. 31.

1965

Posthuset på Skansen. (Tills. med Kerstin Sjöqvist.) 24 s. Ill. Stockholm. (Tidigare publ. i Fataburen 1964.)

Fridsberg, Olof. Svenskt biografiskt lexikon XVI, h. 79, s. 515—516.

Karl XII i Kina. [En skål av ostindiskt porslin]. Fataburen, s. 155—166. Ill.

1966

Från Norsk Husflids 75-årsjubileum i Oslo. Hemslöjden. Nr 6, s. 20—21.

Ingrid Osvald-Jacobsson 70 år. Hemslöjden. Nr 6, s. 4.

The Gustavian Vasa Sheaf. I: Opuscula in honorem C. Hernmarck. Nationalmusci skriftserie 15, s. 129—140. Ill.

1967

Från ett herrgårdshem på 1870-talet. Gyllenkrokarnas Oby. Fataburen, s. 125—132. Ill.

Inledning. Meddelanden från kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet. Nr 92, s. 1.

Liten svensk möbelhistoria från Lunds horisont. Kulturen, s. 49—64. Ill.

1968

Den ståndaktiga pinnstolen. Kulturen, s. 57—72. Ill.

En porträttidentifikation. [Paul och Georg Khevenhüller]. Fataburen, s. 201—202. Ill.

Gull Lilliecrona och Hemslöjdsförbundet. Hemslöjden, Nr 2, s. 37—38, 43.

Inledning. Meddelanden från kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet. Nr 93, s. 1—2.

[Rec. av] Sigurd Wallin (red.), Kring Svecia antiqua. Rig, s. 60—62.

1969

[Anmälan av] Jørgen Sprogøe Køster, Sadelmageriet. En oversigt . . . Rig, s. 48.

1970

Haupt, Georg. Svenskt biografiskt lexikon, XVIII, h. 88, s. 349—352.

1971

Inledning. Meddelanden från kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet. Nr 95, s. 1.

1972

Hans Hansson. Fataburen, s. 265—266.

1973

Iwersson, Gottlieb. Svenskt biografiskt lexikon XX, h. 96, s. 58—59.

1974

[Rec. av] Erik Andrén, Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm under skrätiden. Rig, s. 102—104.

1975

Khevenhüller, Paul. Svenskt biografiskt lexikon XXI, h. 101, s. 112—113.

1977

[Rec. av] Martin Olsson, Studier i Djurgårdsområdet invid Stockholm historia före år 1700. Rig, s. 57—59.

1978

Georg Haupt — Ebeniste du Roi [Under tryckning].

Alfabetiskt register

Alrotsmöbler i den Clarholmska gåvan. 1944.

Anders Bjelle. (Minnesord.) 1962.

Arbetarbostaden. 1953.

Argent haché — en illusion av gediget silver. 1951.

Armfeltska gåvan till Skogaholm. 1959.

Artur Hazelius födelsehus. 1953.

Bestick från Karl XI:s tid. 1941.

Bidrag till snickaresläkten Ecksteins historik. 1947. (Bjelle, Anders). 1962.

- David Blomberg 70 år. 1944.
Blomstermålning i trä (J. N. Eckstein). 1962.
- Christian Linning. En möbelsnickare för 200 år sedan. 1950.
- (Dahlström, Carl Petter). 1945.
En dateringsfråga i gustavianskt möbelhantverk (Jakob Malmsten). 1935.
Ditzinger, Adolf. 1942.
Dyfverman, K. J. 1945.
En dörr från yngre vasatiden. 1941.
- Ebenisten Carl Petter Dahlström. 1945.
Ebenisterna i Stockholm . . . 1952.
Eckstein. 1946, 1947, 1962.
Eisenbletter. 1942.
Eisen och Eisenbletter. 1948.
Emil Sjögrens arbetsrum. 1939.
Ernst, Petter. 1952, 1957.
Eskilstuna snickareämbete. 1950.
- En fackförening för vetenskapsarbetare. 1944.
"En fackförening för vetenskapsarbetare" än en gång. 1945.
Fridsberg, Olof. 1965.
Från ett herrgårdshem på 1870-talet. Gyllenkrokarnas Oby. 1967.
Från hemslöjd till stordrift. 1945.
Från Norsk Husflids 75-årsjubileum i Oslo. 1966.
Frøjels kyrka. 1942.
(Fürloh, Johan Hugo). 1949, 1961.
- George Haupt — Ebéniste du Roi. 1952, 1978.
Ett golvur i götisk stil. 1959.
Gull Lilliecrona och Hemsjödsförbundet. 1968.
- (Hallmén, Andreas). 1951.
Hans Hansson. (Minnesord). 1972.
Haupt, Georg. 1952, 1954, 1970, 1978.
Hauptepoken. 1953.
Haupt i London. 1950.
Haupt i Paris. 1954.
Haupt och Iwersson. 1950.
(Hazelius, Artur). 1953.
Hejde kyrka. 1942.
Hem och människor. 1943.
Herrgårdarna i Kalmar län. 1958.
Högreståndsmiljö för alla (Högbo bruk). 1961.
(Hökerberg, Otar). 1961.
- Ingrid Osvald-Jacobsson 70 år. 1966.
- (Inledning till) Anton Jansson, Ett naturreservat under julitagodset. 1952.
(Inledning till) Meddelanden från kulturhistoriska undersökningen . . . 1967, 1968, 1971.
Iwersson, Gottlieb. 1973.
- Jakobsberg. 1953.
Jakob Sjölin i Köping och Kungsör. 1936.
Jan Fredmans natur. 1950.
Julita gård. 1957.
Julita gård i Södermanland. 1947.
Julita gård i Södermanland. En bildserie . . . 1957.
Julita i Sörmland. 1945.
Det karolinska Julita. 1955.
En Julitarapsodi (A. G. Palbitski). 1948.
- Ett kabinettskåp från Fredrik I:s tid. 1957.
En kanna från Erik XIV:s tid. 1941.
Karl XII i Kina. 1965.
Khevenhüller, Paul. 1975.
Khevenhüller i dikt och verklighet. 1960.
En porträttidentifikation (Paul och Georg Khevenhüller). 1968.
Klinte kyrka. 1942.
En kopparslagares mästestycke. 1941.
Kryddboden. 1953.
Kungl. Vetenskaps societetens äldre inventarier. 1962.
- Lackmålning i äldre tider. 1946.
(Leuhusen, Carl). 1940.
(Lilliecrona, Gull). 1968.
(Linning, Christian). 1950.
Liten svensk möbelhistoria från Lunds horisont. 1967.
Lyx och standard i äldre svenskt möbelhantverk. 1945.
- (Malmsten, Jakob). 1935.
Meubles (inledningsartikel samt katalog). 1961.
Ett människoöde (Petter Georg Rudien). 1947.
Mästare och gesäll. 1956.
Mästare utan mästestycke (Andreas Hallmén). 1951.
Mästaren bakom en snickarsignatur (Johan Hugo Fürloh). 1949.
Den yrkesmässiga möbelhandeln i Sverige intill år 1780 . . . 1948.
En förnämlig möbelutställning . . . 1950.
Ett märkligt nyförvärv. 1959.
Möbler. 1944.

- Möbler. De historiska möbelstilarnas uppkomst . . . 1947.
 De gamla möblerna. 1958.
 Möblerna på Svindersvik. 1951.
- Natturet. 1948.
 Ett natur av Petter Ernst. 1957.
 Note sur une table de l'ébéniste suédois George Haupt découverte en France 1954.
 Nybble gamla fattigstuga i Julita. 1945.
 Nytt vin i gamla läglar, några ord om kopiering av äldre möbler. 1945.
- Om möbler och möbelhandel under frihetstiden. 1938.
 Originalitetens triumf — arkitekt August Östermans hem i Stockholm. 1939.
 (Osvald-Jacobsson, Ingrid). 1966.
 Ort-, person- och sakregister till Sveriges kyrkor: Riddarholmskyrkan. 1937.
- (Palbitski, A. G.). 1948.
 Paradsängen från Höja. 1959.
 Pinnstolar. Ett bidrag till Nässjö stolfabriks historia. 1943.
 Den ståndaktiga pinnstolen. 1968.
 Pontus de la Gardies ur. 1942.
 En porträttidentifikation (Paul och Georg Khevenhüller). 1968.
 Posthuset på Skansen. 1964, 1965.
- Recensioner (se särskild förteckning nedan).
 Redaktionellt arbete (se särskild förteckning nedan).
 Riddarholmsbrobygget 1784—1789. 1936.
 En rokokobyrå. 1957.
 Rothstein, Emil Edvard, 1935.
 Rudbeck, Olov. 1935.
 (Rudien, Petter Georg). 1947.
 Ryberg, Ture. 1935.
 Rokokomöbler signerade av ebenister och schatullmakare i Stockholm . . . 1949.
- Sag-, Sted- og Personregister till Nordisk kultur XXIII. 1933.
 Samfundet S:t Eriks årsböcker 1923—1932. Innehållsförteckning och register. 1936.
 En samhällsberättare om Stockholm år 1761 (Carl Leuhusen). 1940.
 En schatullmakare från senbarockens dagar (Johan Hugo Fürloh). 1961.
- En 1700-talsidyll i Västergötland. 1944.
 (Sjölin, Jakob). 1936.
 Ett amerikanskt "Skansen". 1931.
 Skrin av fajans. 1958.
 Ett släktminne och dess historia (Prosten Bergstedt i Floda). 1933.
 Smak och stil i heminredning. 1950.
 Snickaryrket i gamla tider. 1944.
 Speceributiken för hundra år sedan. 1938.
 Stilplanscher 1—4. 1947, 5—6. 1948.
 Stockholms möbelhandlaresocietet under 1700-talet. 1951.
 Stolsnickeriet i Östervåla. 1942.
 De svenska möbelstilarna. 1940.
 Svenska stolar efter holländsk-engelska förebilder. 1946.
 Svenskt konsthantverk från dess guldålder. 1957.
 Svenskt konsthantverk från dess guldålder. Rokoko och gustavianskt. 1956.
 Så bodde de. Stockholms hemmet genom sekler. 1953.
 Sörmländska herrgårdar. 1952.
- The Gustavian Vasa Sheaf. 1966.
 Till minnet av Otar Hökerberg. 1961.
 Ting kring måltiden. 1960.
 Tottieska malmgården. 1953.
 Två rokokomöbler av Lorents Nordin. 1942.
- Ulfunda fabrique. 1939.
- Vägledning för besökande i Stora huset på Julita gård. 1943.
 De gamla vägmärkena. 1935.
 Värmländska herrgårdar. 1963.
 En 1700-talsidyll i Västergötland. (Ribbingsfors). 1944.
- Åkerö eller Paris? 1942.
 (Österman, August). 1939.

Recensioner

- E. Andrén*: Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm under skråtiden. 1974.
J. Ejdestam, N. Hedin & E. Nygren: Bilder ur lanthandelns historia. 1944.
A. Elison: Möbelformer. Typologiska och stilhistoriska studier. 1935.
C. Hernmarck: Marieberg. En lysande representant för svenskt sjuttonhundratals. 1946.

- C. Hermarck*: Svenskt sjuttonhundratäl. En stilhistorisk undersökning. 1956.
- R. Hjort*: Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga. 1959.
- B. Hellner*: Svenska möbler. 1947.
- K. Holmquist*: Bergsgårdens silversamling. 1962.
- E. E. Larsson*: Swedish commentators on America 1638—1865. 1964.
- G. Munthe*: Gamla möbler. 1950.
- W. & M. Olsson*: Stjernsunds slott i Närke under den bernadotteska epoken 1823—1860. 1959.
- M. Olsson*: Studier i Djurgårdsområdets invid Stockholm historia före år 1700. 1977.
- M. H. Reenstierna*: Arstadagboken. 1947, 1951, 1954.
- Richtlinjen en wenken . . . 1951.
- S. Rydberg*: Svenska studieresor till England under frihetstiden. 1952.
- J. Sprogøe Køster*: Sadelmageriet. En oversigt . . . 1969.
- K. Uldall*: Gammel dansk fajance fra fabriker i kongeriget og hertugdømmerne. 1962.
- Värmlands storhetstid. 1947.
- S. Wallin*: Kring Svecia antiqua. 1968.
- Redaktionellt arbete*
- Redaktör för Fataburen (tills. m. G. Berg, S. O. Jansson och H. Hansson). 1960—1965.
- Redaktör för Rig (tills. m. G. Berg och S. Svensson). 1959—1974.
- Redaktör för Svenska Muscer (tills. m. B. Bengtsson). 1944—1946.
- Deltagit i redigeringen av
- Finds of skis from prehistoric time in Swedish bogs and marshes. Ed. Magnus Lundqvist. 1941.
- Ny uppl. av Seglora kyrka på Skansen. 1941.
- Ny uppl. av Elis Sidenbladh, Urmakare i Sverige under äldre tider. 1947.
- F. Troels-Lund, Dagligt liv i Norden. 1939—1941.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Att bibliografera

Av Stig Appelgren

Folklivsforskning. En bibliografi över Svenskfinland. Utarbetad av *Bo Lönnqvist*. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland. 473. Meddelanden från Folkkultursarkivet. 5. Helsingfors 1976.) 180 s., ill.

Index für die Bände 1—99 (1869—1974) der Zeitschrift für Ethnologie. Im Auftrage der Deutschen Gesellschaft für Völkerkunde unter Mitwirkung zahlreicher Fachkollegen herausgegeben von *Rolf Herzog*. Braunschweig 1976. 191, (1) s.

1

Ovanstående två etnologiska bibliografier illustrerar två sätt att sammanställa litteraturuppgifter. Bo Lönnqvist presenterar sitt material i systematiska sakgrupper, på ungefär samma sätt som *Internationale volkskundliche Bibliographie* och Karsten Lægdsmands *Bibliografi for folkelivsforskere* (1968). Rolf Herzog med kolleger har gått en annan väg. Först ges en alfabetisk förteckning över artikelförfattare plus artikelns namn. Sedan följer bl. a. ett alfabetiskt uppslagsordsregister med hänvisning till numren i författarförteckningen.

Vilkendera metoden är den bästa? Vilkendera hjälper oss bättre att finna den detalj vi söker?

Detta är ju ett gammalt bibliografiskt problem som olika författare löser på olika sätt. Maja Lundqvist vill i *Svensk konsthistorisk bibliografi* (1967) förena båda de ovannämnda metoderna. Hon har en finfördelad systematik, följd av ett kortare sakregister. I Erik Marklunds *Övre Norrland i litteraturen I—II* (1963—66), en bibliografi som till sitt ämne påminner om Lönnqvists, kompletteras den systematiskt uppbyggda biblio-

grafin med ett av utgivaren Gösta Engström uppgjort kombinerat sak-, Orts- och namnregister.

Problemen med den systematiska bibliografin, i Bo Lönnqvists stil, är, att sakgrupperna stundom kan bli så stora, att det är svårt att finna litteratur om ett speciellt ämne där. Bibliografen kan finna det svårt att hänföra ett arbete till någon särskild grupp. Många bibliografer löser detta problem genom att placera ett sådant arbete i många grupper. I ett alfabetiskt sakregister, som det Rolf Herzog utgett, uppstår ett motsatt problem. De speciella problemen kan där försvinna i mängden av uppslagsord och betydelslösa artiklar och böcker.

I ett instruktivt företal diskuterar Rolf Herzog detta problem. I Zeitschrift für Ethnologie (ZfE) har man spår som förskräcker — i ett tidigare register till ZfE hade man tagit med rubb och stubb. Resultatet blev en oöverskådlig mängd uppslagsord, där det väsentliga svårigen kunde urskiljas bland det oväsentliga. I detta nya register har Herzog skurit ned antalet stickord och spaltat upp större stickord, t. ex. *religion*, geografiskt, med korshänvisningar till andra religiösa begrepp. Resultatet har blivit en lättöverskådlig förteckning, som även upptar listor över recensioner och biografiska artiklar.

Bo Lönnqvist delar upp sin bibliografi i fem huvudgrupper, I. Insamling och forskning II. Samhällsliv och sociala miljöer III. Materiell kultur IV. Folksed V. Andlig kultur. Bland dessa lättöverskådliga grupper fordras det dock en viss vana för att hitta. *Arbetarrörelse* bör således sökas under *Politisk organisation, Kyrkoliv och kyrklig sed* förs ej under *Andlig kultur* utan till *Samhällsliv och sociala miljöer, båtsmän* förekommer både inom *Offentligt liv, rättsväsen* och inom *Militärliv, krigsminnen* (ej identiska artik-

lar), ja, t. o. m. inom *Umgängesformer, folklynn*. Lönnqvists bibliografi är försedd med författar- och ortregister, däremot ej sakregister.

2

Bo Lönnqvist har ej saknat bibliografiska föregångare inom sitt eget område i sitt eget land. En stor del av den etnologiska litteraturen i Finland, tryckt och otryckt, är förtecknad. Detta gäller i stort sett dock endast litteratur på finska.

Finsk-ugrisk språk- och folklivsforskning för perioden 1900—1912, 1935—1970 har förtecknats i en särskild serie.¹ Därtill kommer fem specialbibliografier: År 1938 utgav Sulo Haltsonen och E. A. Tunkelo en bibliografi över det etnologiska materialet i Finska litteratursällskapets arkiv.² År 1960 publicerade Toini-Inkeri Kaukonen en bibliografi över de etnologiska handskrifterna i Finlands nationalmuseums arkiv.³ Eeva Mäkelä-Henriksson har förtecknat det etnologiska materialet i tidskrifterna *Kotiseutu* (1909—1950), [Hembygden, åren 1934—46 och från 1961 med Kustaa Vilkuna som huvudredaktör] och *Virittäjä* (1883—1960).⁴ Aune Hikipää har registrerat innehållet i de album studentnationerna vid Helsingfors universitet gav ut 1843—1969.⁵ Här-

jämte har personbibliografier utarbetats över 29 etnologer och museimän.

Haltsonen & Tunkelo och Kaukonen har löst sina uppgifter på ett något olika sätt. Haltsonen & Tunkelo ger först en alfabetisk förteckning över manuskript (och foton i fotosamlingen). Ett sakregister följer, med stora, samlande uppslagsord, som i sig samlar mindre omfattande begrepp under samma rubrik. Talrika korshänvisningar görs från mindre begrepp till större, t. ex. *Säljängst* se *Jakt* eller från namngivna fester till större samlande fester, som under sig har de mindre festerna. Ett ortregister avslutar Sulo Haltsonens och E. A. Tunkelos bibliografi.

Toini-Inkeri Kaukonen har en systematisk avdelning, sedan ett etnologiskt sakregister och som avslutning ett person- och ortregister. Eeva Mäkelä-Henrikssons två tidskriftsregister är uteslutande etnologiska. Aune Hikipääs register över studentpublikationerna förtecknar författarna och det etnologiska innehållet. Ett gemensamt drag i de fem ovannämnda bibliografierna är det etnologiska sakregistret.

3

Det finskspråkiga etnologiska materialet i Finland är alltså rätt väl bibliograferat. Man har väntat på en bibliografi över den svenskspråkiga etnologin i Finland. I och med Lönnqvists arbete föreligger den alltså nu. För sin bibliografi har Lönnqvist excerperat ett stort antal tidskrifter, serier och årsböcker, sammanlagt över 50, i Finland och Sverige. De ur dessa publikationer excerperade artiklarna ger en mångsidig bild av livet i Svenskfinland på olika nivåer. Som ett register över tidskrifter och andra periodiska skrifter är Lönnqvists bibliografi utmärkt. Det är en uppslagsbok över finlandssvensk etnologisk forskning som blir till stor nytta för vetenskapsmän och andra intresserade.

Men Lönnqvists ambition ligger högre än att enbart registrera innehållet i tidskrifter m. m. Han kallar sitt arbete En bibliografi över Svenskfinland. Detta grepp på uppgiften ger arbetet.

⁵ Hikipää, Aune, *Helsingin yliopiston osakuntien albumit 1843—1969*. Kirjoitusten luettelo. Etnologinen asiahakemisto. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 2. [Helsingfors universitet. Nationernas album 1843—1969. Uppsatsregister. Etnologiskt sakregister. Helsingfors universitetets Institution för folkdiktsforskning. Publikation. 2.] Helsinki 1972.

¹ *Bibliographie der finnisch-ugrischen Sprach- und Volkskunde*. 1900—1912. Finnisch-ugrische Forschungen. Anzeiger 1, 3, 5, 8, 9, 14, 15, 20, 23, 25. Helsinki 1901—38; S. Haltsonen, *Finnische linguistische und volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1935—36, 1937—38, 1939—44, 1950—54, 1955—58, 1959—61, 1962—64, 1965—66, 1967—68, 1969—70*. *Studia fennica* 3—7, 9—10, 12—14, 16. Helsinki 1938—71.

² S. Haltsonen & E. A. Tunkelo, *Kansantieteelliset käsikirjoitukset, saapuneet Suom. kirj. seuran arkistoon ennen vuotta 1936* [Etnologiska manuskript, som före år 1936 anlänt till Finska litt. sällskapets arkiv]. Helsinki 1938.

³ Kaukonen, Toini-Inkeri, *Kansallismuseon kansantieteellinen käsikirjoitusarkisto* [Nationalmusei etnologiska handskriftsarkiv]. *Analecta archaeologica fennica* 16, Helsinki 1959.

⁴ *Kotiseutu*. Sisällys 1909—1950. Luettelon laatinut Eeva Mäkelä-Henriksson. [Kotiseutu. Innehållet 1909—1950. Förteckning uppgjord av Eeva Mäkelä-Henriksson.] Helsinki 1953; *Virittäjän etnologinen asiahakemisto vuosilta 1883, 1886, 1897—1960*. Laatinut Eeva Mäkelä-Henriksson. [Etnologiskt sakregister över Virittäjä för åren 1883, 1886, 1897—1960. Uppgjort av Eeva Mäkelä-Henriksson.] Helsinki 1963.

en större räckvidd. Men det tillför det samtidigt svårigheter, som hade saknats för ett tidskriftsregister. Nu tillkommer ju all i bokform utkommen litteratur. Samtidigt uppstår andra frågor. Hur avgränsar man t. ex. Svenskfinland i arbeten som behandlar hela landet?

Avsikten är att bibliografera ”den svenskspråkiga befolkningens traditionsbundna livsföring, dess andliga och materiella kultur och dess uttrycksformer inom olika sociala och geografiska miljöer”, som Bo Lönnqvist uttrycker det i föreläsalet. Därför har han även tagit med arbeten inom grannvetenskaperna historia, geografi, sociologi och filologi. Arbeten i dialektforskning och i stort sett hela den lokalhistoriska litteraturen har uteslutits. För övrig litteratur hänvisar Lönnqvist till helsingforsföreningen Brages urklippsvverk, till Henrik Grönroos’ *Finlands bibliografiska litteratur* (1975), *Finsk historisk bibliografi* och, för skandinavisk litteratur, till Göte Edströms *Bibliografisk hjälpreda i folklivsforskning* (1974).

4

Har då Bo Lönnqvist uppnått det mål han ställt upp, att bibliografera ”den svenskspråkiga befolkningens traditionsbundna livsföring”? En systematisk registrering av i bokform publicerad litteratur borde ha gjorts. Låt oss genom stickprov utrona om det förhåller sig så.

En litteraturgenre som i hög grad belyser ovanstående målsättning är den personhistoriska: den biografiska och självbiografiska. Personliga minnen och personlig dokumentation har medtagits ur den periodiska litteraturen. Men t. ex. i avsnittet *Herrgårdssamhället* saknar man större bokliga personliga minnen av herrgårdslivet, t. ex. Eva Mannerheim Sparres *Barndomsminnen*. Denna avdelning upptas nu till stor del av gårds-, bruks- och sockenhistoriker. Även i avsnittet *Samfärdsel, transport, vägar, postgång, sjöfart, båtar* hade förslagsvis dokumentärt betonade, personliga minnen av sjölivet givit bibliografin en större tyngd, t. ex. genom Holger Thesleffs *Djupsjösegelare* (1950).

Även i avsnittet *Militärväsen, krigsminnen* borde den i bokform utgivna litteraturen bättre ha utnyttjats. Denna avdelning är hos Lönnqvist på drygt en sida. Den omfattar bl. a. några regementshistoriker från 1700-talet, något om 1808—09 års krig och om inbördeskriget 1918. Men med tanke på den vida mer omfattande dokumentationen av samma område i *Finsk historisk*

bibliografi undrar jag över varför Lönnqvist överhuvud har tagit med en sådan avdelning. Tänk nu på vilka krig finländska trupper har deltagit i under tiden efter 1809: krimkriget 1853—56, då den franskungelska flottan förhärjade Finlands kuster, alltså just svenskbygderna; rysk-turkiska kriget 1877—78, rysk-japanska kriget 1904—05, och, i det självständiga Finland: inbördeskriget 1918, vinterkriget 1939—40 och fortsättningskriget 1941—45. Kunde inte Bo Lönnqvist ha tagit med exempelvis Hugo Schulmans minnen av rysk-turkiska kriget (utgivna först 1955), Magnus Ehrnrooths biografi över Casimir Ehrnrooth, den förste krigsministern i det självständiga Bulgarien bl. a., och C. G. Mannerheims *Minnen*, som bl. a. skildrar rysk-japanska kriget?

En del av militärlivet, som saknas i Bo Lönnqvists bibliografi, är utbildningen. Vid topografiska kåren i Haapaniemi och dess efterföljare Finska kadettkåren i Fredrikshamn (1812—1903) utbildades huvudsakligen finlandssvenska ynglingar i krigarens värv och tjänstgjorde sedan i alla delar av det stora ryska riket. G. A. Gripenberg har i *Finska kadettkåren och dess kamratskap, Helsingfors 1912*, tecknat kårens historia och även ”kamratskapets”, dvs. elevsammanslutningen med dess lagar, verksamhet och betydelse, en förening av stort etnologiskt intresse. Livet i kadettkåren har av dessa egna elever skildrats i den av Hugo Backmansson utgivna *Teckningar ur kadettlivet* (1892), försedd med f. d. kadetten och konstnären Backmanssons egna teckningar (saknas i *Finsk historisk bibliografi*). — I detta avsnitt av Lönnqvists bibliografi saknas även skyddskåren under den finländska mellankrigstiden. Så t. ex. hade man gärna sett arbetet *Skyddskårister och lottor i Svenska Nyland, Nylands Södra Skyddskårsdistrikt och Nylands Södra Lotta-Svärd-distrikt 1918—1944* (1944) i Lönnqvists verk.

En liten avdelning i Lönnqvists bibliografi upptar litteratur om *Emigration*. Den upptar dock endast arbeten om USA-emigration. I Ragnar Mannils bibliografi över emigration, publicerad i *Emigrationen och dess bakgrund* (1971), och förtecknad av Lönnqvist, finns dock litteratur om emigration till andra delar av världen med. Men Sune Jungars *Från Åbo till Ryssland. En studie i urban befolkningsörklighet 1850—1950*, Åbo 1974, hade varit av väsentlig betydelse för litteraturen om rysslandsemigrationen. I J. J. Huldéns *Människor och medaljer*, Hfors 1962, ingår ett

avsnitt om finlandssvenskarna i St Petersburg. I Rolf Lagerborgs *I egna ögon och andras* skildras bl. a. arbetet för Misioneskolonin i Argentina.

På tal om J. Huldén ovan kan konstateras att hans kulturhistoriska verk ej har kommit med. I *Kring Sagalund* (1942) har han skildrat Nils Oskar Jansson, Adèle Weman och Janssons hembygds museum i Kimito. I *Människor och medaljer* ingår en biografisk skiss över Jakob Edvard Wefvar. Inte heller Gunnar Mårtensons kulturhistoriska författarskap har fått plats i Lönnqvists bibliografi. Han har skrivit böcker om keramik, glas, tenn, silver och husgeråd, förutom person- och lokalhistoriska arbeten.

Av ovanstående granskning framgår, att arbeten i bokform inte har fått den uppmärksamhet de förtjänar i Lönnqvists bibliografi. Detta drag återkommer, då man ser på enskilda vetenskapsmäns produktion: deras uppsatser finns med, men inte deras självständiga skrifter.

Sven Lindman t. ex., professor vid Åbo Akademi i statskunskap 1942—73, är företrädd med två artiklar i Budkavlen och Finsk tidskrift. Av Olof Mustelins bibliografi *Sven Lindmans tryckta skrifter 1932—1970* (Nuot och historien. Uppsatser tillägnade Sven Lindman den 19 augusti 1970, Åbo 1970) framgår att Lindman har författat en liten skrift *Befolkningens sociala sammansättning i den svensk-åboländska skärgården*, Småskrifter utg. av Åbo Akademis Studentkårs bygdeutskott 2, Åbo 1938, som kunde ha ansetts självskriven i Lönnqvists bibliografi. Vidare har Lindman tillsammans med K. Rob. V. Wikman utgett *Svenska Finlands folkting 1919—1920*, Hfors 1941. I ovannämnda festskrift till Sven Lindman ingår en uppsats av Erik Allardt, som också borde ha kommit med: *Om de finlandssvenska fastlandssocknarnas politiska ekologi*.

Samma öde som Sven Lindman har i stort sett drabbat Svante Dahlström: han är företrädd av tidskriftsartiklar, men av sina större arbeten endast doktorsavhandlingen om Åbo brand 1827. Lönnqvist har tagit med Olof Mustelins bibliografi över Svante Dahlströms tryckta skrifter 1905—1953, men har tydligen inte genomgått denna eller beaktat senare utkomna skrifter. I Dahlströms *Ur Runsalas hävder* (1942) ingår ett kulturhistoriskt späckat kapitel om Krimkriget kallat I Åbo och Runsala under krigstid. Dahlströms *Promenader I—III* (1953—64) som omfattar kulturhistoriska småstycken, saknas.

Personbibliografier borde alltså ha genomgått

mer omsorgsfullt, i synnerhet de i inledningen nämnda personbibliografierna över etnologer och museimän. Som ett exempel på dessa sistnämnda kan man göra ett stickprov med ledning av *Maa painaa parrelleen*, en bibliografi över Kustaa Vilkunas produktion 1921—1961, utgiven av Finska litteratursällskapet. Lönnqvists bibliografi registrerar sju nummer av Vilkuna. Bland det försummade kan man nämna *Om vackafinnarnas forna träkärlindustri* (Pappers- och trävarutidskrift för Finland 1932), däremot har Lönnqvist medtagit Irja Sahlbergs uppsats över samma ämne *Reflexioner över vackafinnarnas träslöjd* (Finskt museum 1954). Lönnqvist förtecknar ej heller Vilkunas *Kaka söker maka* (Rig 1939 & Hufvudstadsbladet 28.5.1939), som till stor del bygger på finlandssvenskt material.

Allt i finlandssvenska tidskrifter publicerat material behandlar inte Svenskfinland. Sålunda upp-tar Lönnqvist en artikel av Sam Owen Jansson, som behandlar Skåne, och en uppsats av Sture Lagercrantz, som behandlar Nordeuropa och östra Finland.

5

Denna kanske alltför närsynta granskning, i form av stickprov på begränsade områden, av Lönnqvists förtjänstfulla arbete visar att det inte i full utsträckning är "en bibliografi över Svenskfinland". För att råda bot på arbetets svagheter ville jag föreslå följande:

Olle Wingborg har delat upp sin *Litteratur om Dalarna* i två delar: Del 1 "artiklar och uppsatser ingående i periodiska publikationer", del 2 "separata skrifter samt nytillkomna artiklar ur periodiska publikationer". För Lönnqvists del ville jag rekommendera en liknande uppdelning. Lönnqvists arbete är ju en utmärkt förteckning över finlandssvenskt periodiskt material, med tillägg av vissa "separata skrifter". Men en systematisk genomgång av den finlandssvenska bokproduktionen har tydligen ej företagits. Dessa skrifter i bokform borde samlas i en andra del av Lönnqvists arbete. Denna andra del borde även innehålla ett etnologiskt sakregister.

Lönnqvist nämner inte i företalet samarbete med andra personer. Wingborg däremot säger bl. a., att "många har på olika sätt bidragit till detta arbete", som han kallat "det omfattande projektet". Rolf Herzog har arbetat i samverkan med "zahlreiche Fachgenossen." Ett samarbete t. ex. med Etnologiska institutionen vid Åbo Aka-

demi, som har varit inne på liknande projekt, vore naturligt för Bo Lönnqvist. Finlandssvenska utbildningskonferenser och andra instanser har på senare år förespråkat ett ökat samarbete mellan finlandssvenska institutioner och inom Svenskfinland överhuvud. I detta fall kunde detta samarbete, för ett liknande "omfattande projekt" som Wingborgs arbete, resultera i en verklig "bibliografi över Svenskfinland".

Jonas Frykman: Horan i bondesamhället. Diss. Liber Läromedel, Lund 1977. 237 s.

1

K. Rob. V. Wikman, född 1886, som 1937 utgav den stora avhandlingen om föräktenskapliga förbindelser hos den svenska allmogen, tänkte sig 1947 möjligheten att utforska problemet med utomäktenskapliga födelser statistiskt och sociologiskt. Efter åtskilliga besök på arkiv och Statistiska centralbyrån gav han upp; svårigheterna tedde sig oöverstigliga. Jonas Frykman, född 1942, har dock nu visat, att det finns stora möjligheter för forskning om de kvantitativa och geografiska aspekterna av illegitima födelser genom sin tungt vägande uppsats *Sexual intercourse and social norms: A study of illegitimate births in Sweden 1831—1933* (*Ethnologia Scandinavica* 1975 s. 110—150). Senare har han även presenterat sitt stimulerande diskussionsinlägg *Horan i bondesamhället*, som utgör en ovanligt intelligent genomförd analys av de utomäktenskapliga mödrarnas situation under 1800-talets senare del, med stöd av befintligt uppteckningsmaterial på folklivs- och folkminnesarkiven i Lund, Uppsala och Göteborg samt vid Nordiska museet. Det är naturligtvis viktigt att detta ämne, som har haft en sådan genomgripande betydelse för kvinnor, män och barn, blir undersökt utan moraliska förhandsinställningar. Jag konstaterar att Frykman deklarerar en moraluppfattning som är antitesen till det slutande 1800-talets. Han fördömer inte flickorna som fick barn utan att vara gifta; han fördömer det samhälle, som både "producerade horor och fördömde dem". Jag ifrågasätter om det inte snarare är etnologens uppgift att försöka förstå olika samhällsformer och etiska bud och att se på tillvaron likadant som människorna då och där gjorde, med hänsyn tagen till deras

villkor och medvetna eller omedvetna bevekelsegrunder.

Frykmans forskning har visat, att folklivsarkiven innehåller överraskande mycket material även om så svåråtkomliga saker som förbjudna samlag och oönskade barn. Det är bra. Min huvudinvändning är att de meddelare som skrivit ifrågavarande uppteckningar kan ha representerat en systematisk snedvridning i förhållande till normalpopulation; de kan ha varit äldre, moraliskt infekterade, religiösare, anständigare, mer skrivkunniga men mindre talföra, mer folkrörelsefrälsta och mer välbärgade än genomsnittsbefolkningen. De kan ha hört hemma bland landsbygdens besuttna och bland nykterhetsvänner och därmed ha företrätt en viss konservatism eller en viss förnuftsoptimism, som skilde dem från de stora nya grupperna av torpare, husmän, småbrukare och statare. De kan ha önskat teckna bilden av den gamla goda tiden gentemot den tilltagande lösaktigheten och de kan därvid ha överdrivit sin antipati mot ogifta mödrar. De kan inte minst ha varit influerade av kyrkans tolkning av sjätte budet — "Du skall icke göra hor" — på ett mer välanpassat och Gudi behagligt sätt i sina skrivelser än de själva eller folk i gemen dagligdags var. Det blir därför vanskligt att bygga sina slutsatser på enbart ett sådant bräckligt och egentligen okritiserat material. Vem var meddelaren? Hur stod han i förhållande till sin omgivning. Hur mycket representerade han sin tids köns mogna ungdom? En historiker kan inte låta sig nöja med att källkritiken av uppteckningsmaterialet hoppas över under hänvisning till att den strukturella homogeniteten har beaktats.

Frykmans avhandling är ensidig, metodiskt sett. Författaren låter inte olika metoder komplettera varandra och därför blir hans resonemang också ibland orealistiska. Det är när han kombinerar resultat från sin kvantitativa uppsats med de mer kvalitativa uppgifterna i avhandlingen om horan, som han kommer till sina mest bärkraftiga slutsatser. Till dem hör iakttagelsen, att större social differentiering med fler fattiga och fler tjänstehjon ägde samband med högre utomäktenskaplig fertilitet.

Det kan däremot diskuteras, om någon större del av de illegitima födelserna hängde ihop med strukturförtryck, dvs. att husbönder och ståndspersoner utnyttjade fattiga pigor sexuellt. Det kan ju också ha varit så, att enbart förekomsten av större mängd fattiga, rörligare folkgrupper,

som var relativt likgiltiga gentemot bondfolkets disciplinkodex och prästens förmaningar ledde till fler utomäktenskapliga förbindelser.

Jonas Frykman har i viss mån överdramatiserat sin avhandling genom att konsekvent kalla alla mödrar till utomäktenskapliga barn för horor. Det är visserligen sant att man hade Doktor Mårten Luthers sanktion på att kalla varje mor som var ogift för hora. Men det gjorde man ju inte annat än i tillfällig upphetsning som skymford. Hora var i denna övergripande betydelse inte en deskriptiv term ens i 1800-talets språkbruk. Hora, horkona, var den gamla och väl kända beteckningen på kvinnor som mot betalning exploaterade sitt kön. Horan hade i medeltida uppfattning en viss förbindelse med häxorna, som bodade med djävulen. Ofta förbands begreppet med farande kvinnor som dök upp i arméernas tross och på stora folkmöten och som kunde andra konstner än de bofasta. Hora och sköka var synonyma begrepp och man fruktade deras gudsförakt, svärjande och svartkonst. På samma gång hade horan sannolikt förbindelse med förkristen magi, såsom i uttrycket "alte Hure" om sista kärven (Ostpreussen). Jämför kapitlet "Freie Töchter" i Werner Danckert, *Unehrlige Leute* (Bern 1963, s. 146 ff). Horkonan hörde till bondesamhällets delvis fruktade parias, dit man räknade allmänt lösaktigt folk, tattare, bolare, skälmar, ogudaktiga, trollkunniga, långväga tiggare och andra främmande trashankar och lemlästade individer.

Frykman nämner visserligen sockenhoran som en fast institution i det gamla bondesamhället men ger inga exempel. Jag har bara ett belägg, från marknadsbodarna vid Åtvidaberg, som också kallades "tattarstan". En av kåkarna där hette "hotellet" och dit gick på 1870-talet ungarlar i skydd av mörkret för att få samlag, medförande en kaka bröd eller litet fläsk som betalning. "Där bodde såna där luringar, som inte ville göra något och som levde på osedlighetens väg." "Fia-Larva" hörde hemma där. Hon brukade säga: "Längre kan du gå, sämre kan du få."

Såvitt jag kan bedöma uppstår det en osäkerhet i avhandlingen genom att man aldrig bestämt vet, om upptecknarna med hora verkligen menat vilken som helst mor till barn utanför äktenskapet eller om de menat sköka. Jag tror att meddelarna ofta menade sköka, inte ogift

mor, när de skrev hora och att därför slutsatserna kommer att vila på vacklande grund.

Kärnfrågan i avhandlingen är hur de ogifta mödrarna behandlades och varför de chikanerades. Författaren redovisar attityder från Västsverige och Småland som särskilt negativa, men han plockar också belägg från hela landet på ett sätt som kommer en att önska en större koncentration till ett par bestämda, olikartade regioner. Riksgiltiga medeltal på folklivsarkivens uppteckningar är betänkliga konglomerat. Men det kan vara riktigt, att det fanns ett visst generellt mönster i inställningen till de ogifta mödrarna, lika väl som det fanns ett generellt mönster enligt vilket äktenskapet var den enda rätta samlevnadsformen för man och kvinna med eget hushåll. Jag uppfattar därvid saken så att man var angelägen om att det skulle finnas försörjare av båda könen för de nyfödda barnen.

I det gamla bondesamhället på 1600-talet klarade sig inte en man ensam utan hustru, och lika litet klarade sig en ensam kvinna med småbarn. Sådana barn föll andra till last eller de fick hungra ihjäl. Det krävdes en viss disciplin av varje man och kvinna, så att de — i samverkan med sina närstående — såg till att bilda hjone-lag när barn var på väg. De kvinnor som levte ogifta i Sörbymagle på Själland under tiden 1646—1688 var samtliga av husmansklass och antingen direkt sjukliga eller eljest svaga och utfattiga. Just den kategorien hade också oftast blivit rädda med barn. Det förefaller inte som om antalet utomäktenskapliga barn var stort i detta gamla bondesamhälle men inte heller, att det skulle ha betraktats som livslång skam att få ett barn före äktenskapet. Däremot fanns det tiggerskor som också var horor och deras anseende var säkert dåligt. Alla människor med hälsa och förnuft i behåll gifte sig. Avskyn för sådana kvinnor som — temporärt — bodde för sig själva, var stark. Så kunde barnen också tas om hand av föräldrar och fosterföräldrar. I själva verket är det oäktingens lott som kan ha varit svårare än den ogifta moderns också i 1800-talets yngre bondesamhälle. Död-ligheten för utomäktenskapliga barn var alltid enormt mycket högre än dödligheten för inom äktenskap födda barn, också på 1800-talet. Sedd i detta perspektiv ter sig den moraliska förkastelse- domen över modern till barn utom äkten- skapet mer förstående. Det må dock vara hänt

att indignationen växte under senare 1800-talet inom vissa samhällsskikt, åtminstone när det gällde de egna döttrarna. Jag tänker på det viktorianska borgerskapet, de burgnare bönderna och de religiösa hög- och lågkyrkliga grupperna. Samtidigt skedde en oerhörd ökning av de illegitima födslarna, exempelvis med 300—400 % i tio socknar på Österlen från 1840-talet t. o. m. 1930-talet. Detta bondesamhälle — som naturligtvis delvis urbaniserades från 1890-talet — producerade visserligen många utomäktenskapliga barn, men det misslyckades alldeles med att få några påtagliga resultat av fördömandet av mödrarna.

I stort sett torde detta betyda, att förkastelsen inte var så förskräcklig att uppleva, i allmänhet. Seden att man levde ihop utan att vara gifta, varvid barnens trygghet tillgodosågs, blev allt vanligare under senare 1800-talet. Det betydde att äktenskapet inte längre var så obligatoriskt och att kyrkans makt i någon mån var bruten. "Stockholmsäktenskapen" var kända redan vid mitten av 1800-talet och de berörde alls inte bara städerna. För sådana samboende mödrar till utomäktenskapliga barn var beteckningen hora än mindre tillämplig. Detta säger också Frykman.

Formellt ber jag få uttrycka en undran över vad som kan menas med att ange Kungliga Biblioteket eller Landsarkivet i Lund som otryckta källor.

Det ter sig meningsfullt att fortsätta diskussionen om hjonelag, hushåll och barns omhändertagande under olika stadier av samhällsförändring. Jonas Frykmans avhandling är därvid ett pionjärarbete.

Börje Hanssen

2

När Jonas Frykman disputerade i Lund på sin avhandling Horan i bondesamhället kom jag att helt oförberett ex auditorio framföra några synpunkter, detta därför att opponenter enligt min mening knappast alls nagelför föreliggande avhandling.

I enskildheter finns det mycket som förundrar och irriterar läsaren. Till Frykmans "journalistiska" skrivsätt hör att termer från "dåtiden" (när var den?) blandas med nutida slang (löndahora — vänsterprassel) och flera begrepp lämnas odefinierade. Utom det centrala hora — som opponenter också påpekade — lämnas även mer peri-

fera t. ex. tattare utan närmare bestämning. Frykman borde också vidareutvecklat sina egna exempel: höger-vänsterklippningen på s. 123 — vad betyder den. Att det var ett symbolspråk, där höger stod för gosse, vänster för flicka liksom höger/vänster gjort i hela västvärlden torde vara helt klart. Men vad betydde det för kvinnan som klipptes? En graderad skam? Frykmans referatmetod är också lite äventyrlig. "Huadh I jckie thappa edra härffletter jnn, då skulle de komme der sithie, som J jckie willa" (Nya Lödöse tänkeböcker. Göteborg 1923 s. 159) blir "kunde det inträffa att hon fick håret avskuret och uppsatt på en påle" (kurs. här) (Frykman s. 107) — det kunde ju lika gärna betyda att flätorna sattes upp på den egna dörren t. ex.

Frykmans metod är huvudsakligen intuitiv. När tendensen, "strukturen", pekar åt ett bestämt håll även i ett mycket litet material, och det tycks stämma med vad vi odciderat uppfattar idag, så drager Frykman bestämda slutsatser av materialet.

Vad jag emellertid saknar allra mest i avhandlingen är det historiska sambandet. Det sätt på vilket Frykman använder ordet hora och horbock generellt för personer i ett utomäktenskapligt förhållande stämmer ju inte med bondesamhällets tolerans mot föräktenskapliga förbindelser långt efter det att kyrkan började försöka förhindra sådana. Det är mycket möjligt och troligt, att om man systematiskt gick igenom vårt förnämsta sanktionsmaterial, domböcker och kyrkoböcker, vi kom till samma resultat som Frykman, nämligen att det var kvinnan som drabbades värst, men det har ju inte alltid varit så. I landskapsrätten bestraffades mannen, som kränkte den ogifta kvinnan. Gentemot sin hustru hade han inget ansvar förrän genom kyrkans påverkan ansvaret blir reciprokt. Hur uppstår då den situation som finns under 1750-talet och senare, att det huvudsakligen tycks vara kvinnan som drabbas av sanktion medan mannen går fri. När intoleransen stod på sin höjdpunkt, borde ju, kan man tycka, sanktionssystemet varit fullt utvecklat även för mannens övertramp.

Gunnel Hedberg

Gustav von Düben: Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier [1873]. 2:a utg. m. Lotten von Dübens fotografier, under

red. av *Jan Garnert* utg. i samarbete med Nordiska museet. Gidlunds, Stockholm, 1977. 528 s., ill., kartbilaga.

Det kan förefalla oss en smula främmande, men det förhöll sig verkligen så, att företrädarna för den medicinska anatomin under 1800-talets andra hälft betraktade vad vi nu kallar etnologi som en del av sin vetenskapsgren. Grundvalen härför var den betydelse man tillmätte rasåtskillnaderna, sådana de särskilt tog sig uttryck i huvudformer. Från kranilogien vidgade sig intresset hos många forskare att gälla livsföringen i allmänhet, inklusive sociala förhållanden, trosföreställningar etc. För att endast nämna ett par belysande exempel företog *Gustaf Retzius* (1842—1919) — 1877 professor i histologi och 1889 i anatomi — tillsammans med ett par medicinarcolleger 1873 en resa genom Finland, varifrån hemfördes en rik samling föremål till belysning av finsk folkkultur, men också en samling fotografier som *Retzius* själv tagit av byggnader och arbetsliv. Resultatet av resan offentliggjordes dels i *Retzius* arbete *Finska kranier jemte några natur- och litteraturstudier inom andra områden av finsk antropologi* (1878), dels under titeln *Finland i Nordiska museet, Några bidrag till kännedomen om finnarnes gamla odling* (1881), i den av *Artur Hazelius* utgivna serien *Bidrag till vår odlings häfder*. *Carl Magnus Fürst* (1854—1935) — från 1888 professor i anatomi — publicerade som 30-årig i *Hazelius Meddelanden från Nordiska museet* 1884 en uppsats om *Ryggåstugor i Bleking*. För Sveriges del bör man kanske räkna med att *Rudolf Virchow* (1821—1902), professor i anatomi först i Würzburg 1849, från 1856 i Berlin och den store föregångsmannen i Tyskland på etnologiens fält, haft ett inspirerande inflytande.

I detta sammanhang hör också *Gustaf von Düben* (1822—92) hemma. I sin ungdom hade han, främst i naturvetenskapligt syfte, företagit en vidsträckt resa, som han skildrade i arbetet *Resa till Kap, Ostindien och Kina 1844—1846* (1847). Mindre uppmärksammat är, att *von Düben* i detta arbete även uttalar sig i de i våra dagar så aktuella frågorna om den infödda befolkningens ställning och utvecklingsmöjligheter och att han gör detta på ett märkligt klarögt och framsynt sätt, stick i stäv mot den uppfattning som var förhärskande i hans samtid.

von Düben blev sedermera professor vid Karolinska institutet i Stockholm, först 1858 i patolo-

gisk anatomi och tre år senare i anatomi. Han fick i denna egenskap tillsynen över institutets stora samling kranier, som sammanbragts främst av *Anders Adolf Retzius* (1796—1860). I denna var de lapska kranierna rikt företrädade (hela samlingen förintades 1891 genom en eldsvåda). Vid katalogiseringen av dessa greps *von Düben* av intresse att närmare lära känna denna folkgrupp och företog i detta syfte två resor 1868 och 1871 i de svenska lappmarkerna. Vad han därvid inhämtade kompletterade han genom grundliga litteraturstudier. Som ett resultat härav utkom 1873 ett omfångsrikt arbete, kallat *Om Lappland och lapparne*, företrädesvis de svenske. Boken vann allmänt erkännande och har intill våra dagar varit flitigt utnyttjad både av forskare och en bredare allmänhet.

Det är denna bok som nu utgivits i en andra fotolitografisk upplaga av Gidlunds förlag, försedd med en kort inledning och några kommentarer av *Jan Garnert*. Eftersom *von Dübens* arbete sedan länge varit svåråtkomligt i marknaden är företaget att hälsa med tillfredsställelse, även om läsaren bör ha fullt klart för sig att mycket hänt inom forskningen sedan originalutgåvan utkom och förf.:s uttalanden därför bör tagas med en viss försiktighet.

Sitt särskilda värde får denna nya upplaga genom att här reproduceras ett fylligt urval av de fotografiska bilder som togs under resorna av *von Dübens* hustru *Carolina Charlotta (Lotten) von Bahr* (1828—1915). Hon var en intresserad och skicklig fotograf och man kan endast beklaga, att de nu föreliggande reproduktionerna inte ger full rättvisa åt hennes konst. Man kan jämföra dem med de bilder som *Per Hellsten* återgivit i sin uppsats *Våra första samfotografier*, tagna under *von Dübens* lapplandsresa (*Från bygd och vildmark, Luleå stift*, 1973). I sina kommentarer och i bildunderskrifterna synes *Garnert* delvis ha byggt på *Hellstens* forskningar, dock utan att anföra honom som källa.

Negativen till *Lotten von Dübens* fotografier har i olika sammanhang kommit till Nordiska museet, där de visades på en tillfällig utställning 1971, vilket inte heller omnämnes i *Garnerts* kommentarer. Även de under resorna inköpta föremålen har, åtminstone till den allra största delen, genom gåvor och inköp kommit i Nordiska museets ägo. De flesta förvärvades f. ö. redan 1873 och 1874. Ur vetenskaplig synpunkt hade det varit av intresse, om fotografiska avbildningar

av några av dessa föremål kunnat medtagas till jämförelse med de av von Düben publicerade rätt enkla träsnitten.

Gösta Berg

Merike Fridholm, Maths Isacson och Lars Magnusson: Industrialismens rötter. Om förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige. Verdandi-debatt nr 80. Stockholm 1976. 72 s.

Marxistiskt orienterade analyser av kultur och samhälle har varit sällsynta i svensk etnologi. Det är till en del överraskande med tanke på de strömningar som präglade universiteten under det senaste decenniet. Men det är samtidigt begripligt med hänsyn till etnologiämnets vetenskapliga karaktär. Etnologin behandlar "den folkliga kulturen" och en central roll i etnologiska analyser speglar sedan länge sambanden mellan ägandeförhållanden, ekonomiska och sociala villkor, ekologiska faktorer och kulturella former inom t. ex. byggnadsskick, dräkt och sed. Det materialistiska perspektivet är med andra ord sedan lång tid knäsat inom ämnet. Det ökade intresset för studier av folkliga förhållanden inom åtskilliga humanistiska ämnen har medfört en växande nyfikenhet från sådana ämnen på etnologin. Man tycker sig där finna en konkret beskrivning av verkligheten på materialistiska grunder. Däremot finner man sällan en marxistisk terminologi eller ett renodlat klasskampsperspektiv i etnologiska undersökningar.

Ekonomisk historia är inte oväntat ett ämne där marxistiskt orienterade forskare på senare år presterat intressanta studier. En sådan studie är Merike Fridholms, Maths Isacsons och Lars Magnussons *Industrialismens rötter*. Om förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige. Det är en tunn pocketbok, koncentrerad och välskriven, tankeväckande och stimulerande, även till invändningar. Författarna är doktorander i ekonomisk historia i Uppsala.

Avsikten med boken är att plädera för en alternativ syn på orsakerna till industrialismens expansion och genombrott under 1800-talet. I stället för omedelbart utlösande faktorer, konjunkturer vid mitten av 1800-talet, handelshusens investeringar och de nya järnvägarna, faktorer som

många forskare tidigare pekat på, vill man betona mer långsiktiga förklaringar. I stället för ett kort perspektiv pläderar man för ett långt. Förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige skall sökas i successiva förändringar inom jordbruket under 1700- och 1800-talen.

Huvudtanken är att det svenska samhället ännu under 1700-talet var ett feodalt samhälle. Det rådde skarp motsättning mellan bönderna och adeln, mellan producenterna och räntemottagarna. De senare uppbar det överskott, mervärdet, som bönderna kunde prestera. Till största delen förlösades detta mervärde. Under 1700-talet urholkades dock detta mervärde genom att penningvärdet föll samtidigt som penningräntan låg fast. Därmed lättade skattetrycket. När böndernas överskott för eget bruk sålunda ökade växte också viljan och möjligheterna att investera på gårdarna. Genom nya redskap och arbetsmetoder samt inte minst skiftena växte avkastningen. Somliga bönder lyckades utnyttja detta till att expandera, andra lyckades sämre. Bondeklassen differentierades i olika sociala skikt, en helt egendomslös underklass uppstod. Ett växande, på många händer delat kapital skapades, som via handelshusen slussades till de nya industrierna efter mitten av 1800-talet. Genom jordbrukets omvandling skapades både en arbetarklass och ett kapital men också en direkt efterfrågan på konsumtions- och kapitalvaror. Därmed fanns förutsättningarna för en industriell expansion.

Ambitionen att bygga upp en hållbar modell för en komplicerad verklighet gör alltid ett imponerande intryck. Den Fridholm—Isacson—Magnussonska helhetsbilden av svenskt 1700- och 1800-tal är också klokt och nyanserat genomförd. Men det är ofrånkomligt att det kring ett så omfattande modellbygge måste ritas frågetecken i marginalen.

Ett problem för marxistisk historieskrivning måste vara transplanteringen av en modellbeskrivning som skapats med Mellaneuropas verklighet för ögonen till nordiska förhållanden. Författarna talar i regel om bönderna såsom ägande sina produktionsmedel "utom själva jorden". De är naturligtvis medvetna om att frälsebönderna varit i klar minoritet i Sverige, så gott som obefintliga i Nordsverige, men de tycks glida förbi detta faktum. När Kronan stod som räntemottagare anses den i huvudsak företräda adelns intressen. Direkt gåtfullt är påståendet att det först i början av 1800-talet, vid feodalismens upplös-

ning, uppstod en klass av självägande småbönder ("parcellbönder" med Marx terminologi).

Ett annat kontroversiellt och en smula dunkelt parti av boken behandlar den lantliga hemslöjdens roll. Författarna vill inte godta den traditionella kopplingen mellan regional hemslöjd och å ena sidan bestämda råvarutillgångar, å andra sidan ett generellt besvärligt försörjningsläge. De menar tvärtom att hemslöjd är ett tecken på ökat välstånd och att dess viktigaste förutsättning är frånvaron av feodala produktionsförhållanden. Hemslöjden skapar ökat välstånd som i sin tur skapar möjligheter till ökad befolkning och hemmansklyvning.

Om somligt i Industrialismens rötter gör ett krystat eller obevisat intryck kvarstår att boken som helhet måste välkomnas också av etnologer. I sin koncentrerade form är detta en idealisk bok att ha som utgångspunkt vid en debatt om 1700- och 1800-talens Agrarsverige.

Mats Hellspong

H. Runblom and H. Norman: From Sweden to America. A History of the Migration. A Collective Work of the Uppsala Migration Research Project. Studia Historica Upsaliensia 74. Acta univ. Ups. University of Uppsala 1976. 391 s. Tab. och diagram, ill.

För ett halvt sekel sedan var det ganska vanligt att en doktorand i de historiska disciplinerna var en enspånnare, som träget satt vid sitt forskarbord och efter år av mödor lade fram en bättre eller sämre gradualavhandling. Det hände också (experta refero) att ämnesläraren förklarade att till forskningsuppgiften hörde att även leta fram ett lämpligt ämne, och det inträffade att denne inte såg något av avhandlingen förrän denna förelåg i korrektur. I våra dagar har pendeln svängt åt andra hållet: nu förväntar en doktorand att handledaren inte bara skall servera ett lockande ämne utan även svara för att det blir en fullgod produkt inom den av myndigheterna fastställda tiden.

Dessbättre har det på dessa områden nu framträtt ett tredje forskningssätt, som sedan länge utnyttjats inom naturvetenskaperna. En klarsynt och energisk ämneslärare samlar kring sig en skara arbetsvilliga lärjungar som gemensamt angriper ett större problem, varvid dock varje deltagare självständigt utformar och framlägger sin insats.

Att metoden lyckats och resultatet blivit rikt framgår av det stora projekt som under ett årtionde sysselsatt ett större antal historiker vid Uppsala universitet. Både temat och dess behandling är av så stort allmänt kulturhistoriskt intresse att det bör uppmärksammas även utanför fackhistorikerens krets.

Forskningsföretagets målsättning var att från olika synpunkter undersöka och klargöra den svenska emigrationen till Amerika under tiden 1860—1930 eller — för att använda dess eget visitkort inför den internationella läsekretsen — Sweden and America after 1860: Emigration, Remigration, Social and Political Debate. Initiativtagare var prof. Sten Carlsson, som också hela tiden fungerat som projektets ledare. Vid sin sida har han haft studieledare, som direkt och mera detaljerat handlett de omkr. fyrtio deltagarna. Under årens lopp har som resultat utkommit ett stort antal doktorsavhandlingar, av vilka åtskilliga blivit uppmärksammade i Rig. Dessutom har projektet burit frukt i en mångfald uppsatser och artiklar i olika publikationer. Många av rönen i form av uppsatser och lic.-avhandlingar ligger ännu opublicerade i de historiska institutionernas arkiv.

Nu har två av medarbetarna i projektet, Harald Runblom och Hans Norman, sammanställt en volym, där nio deltagare i projektet framlagt i elva artiklar dettas tillvägagångssätt och resultat. Det har blivit en högst värdefull sammanfattning av vad som åstadkommit under de gångna åren. Framställningen är på en gång rikt innehållsmättad och översiktlig. Det kan inte komma i fråga att i en kort annälan redovisa de många nya fakta och nya synpunkter med åtföljande nya resultat som framkommit. Ett par antydningar får räcka.

De flesta av artikelförfattarna har kunnat bygga på sina egna publicerade forskningar, så t. ex. B. Brattne rörande amerikaagenternas verksamhet och inflytande med utgångspunkt från ett sensationellt fynd av ett välbevarat stort agentarkiv (jfr rec. i Rig 1974: 71 f.) och A.-S. Kälvmemark om hemmaopinionen och därmed sammanhängande problem (jfr rec. i Rig 1973: 89 f.). Men dessutom finns det i detta "kompendium" ett par nya tillsatser. Sune Åkerman, projektets teoretiker och under många år handledare där, har i en både nyttig och klargörande uppsats redogjort för de olika forskningsmodeller som använts och/eller bör användas. Projektets huvudledare Sten Carls-

son ger en utmärkt översikt över utvandringen, med hänsyn till kronologi, regional fördelning och utvecklingen från familjeemigration till individuell sådan, där särskilt den yngre generationen män och kvinnor dominerade.

Särskilt bör omnämnas de två bihangen med bibliografi. Det första är vad man brukar kalla en resonerande bibliografi, där förf. H. Runblom värderande redogör för källorna och litteraturen till de olika avsnitten i boken (en liten rättelse må här bifogas: det officiella svenska namnet för parish archives, s. 326, är kyrkoarkiv och inte församlingsarkiv, som hos oss är något helt annat). Det andra bihanget utgöres av en vanlig, mycket utförlig och omsorgsfull litteraturförteckning till Amerikaemigrationen, där helt naturligt endast vetenskapliga bidrag beaktas. Tilläggas kan att det i boken finns såväl person- och orts- som personregister.

Det nu fullbordade projektet synes mig ha stor betydelse i två hänseenden förutom den rent forskningsmässiga insatsen. Här ges nu för första gången ett välbehövligt riksperspektiv på emigrationen som är mycket betydelsefullt för såväl de många emigrantforskarna ute i bygderna som för de etnologer och kyrkohistoriker som vill närmare studera emigrationen från sina aspekter. Dessa har av naturliga skäl inte kunnat beaktas i detta projekt. Något har på nämnda områden redan åstadkommit (av etnologer som Phebe Fjellström och Allan T. Nilson och rörande kyrkligt folkliv av t. ex. Jan Redin). Här väntar emellertid många och omfattande uppgifter av stort intresse.

Beträffande utforskandet av det religiösa arvet från Sverige har nyligen den kände kyrkohistorikern, förre college-presidenten Conrad Bergendoff framhållit, att det skulle behövas "another Moberg" för "a careful study of what this spiritual treasure ment in the lives of homesick people scattered across the Swedish settlements" (The Swed. Pioneer Hist. Quarterly 1976: 127).

Projektet har emellertid betydelse även i ett annat hänseende. Man kan nog utan nationell yverborenhet påstå att Uppsalaprojektet kan bli mönsterbildande för andra länders emigrationsforskning, i all synnerhet som den svenska forskningen haft en komparativ inriktning och undersökt problem som föga beaktats i den internationella forskningen, såsom återvandringen till hemlandet, agentverksamheten och hemlandets inställning till emigrationen.

Hilding Pleijel

Torkel Eriksson: Konsten i Sverige. Medeltiden. AWE/Gebers Stockholm 1977. 191 s., ill.

Är en "morastuga" eller en "blekingestuga" en del av "konsten i Sverige"? Ja, varför inte! Det funktionella har sitt eget skönhetsvärde och båda hustyperna fyller höga anspråk på ändamålsenlighet. Och solbrända, väderhärdade timmerstockar ger oavsiktligt utsökta färgnyanser. Men det är inte ur estetiska synpunkter Torkel Eriksson låter allmogehusen inleda medeltidsdelen i serieverket *Konsten i Sverige*. De enkla timmerbyggnaderna visar i sin plan grundceller som ingår i mer utvecklade arkitekturformer.

Å andra sidan har redan tidigt landsbygdens bostadsskick påverkats av stads- och herremansbebyggelsen såsom framgår av flera märkliga medeltida byggnadsmonument på Gotland. Här har också de timrade loftbodarna sin motsvarighet i stenarkitekturen. Torkel Eriksson är angelägen att framhålla överensstämmelser och växelverkan mellan stad och land: "Stadsbildningen i de flesta av Sveriges medeltidsstäder präglades av samma byggnadstekniker som var i bruk på landsbygden" (s. 37). Byarnas naturvuxna bebyggelsestruktur fick sin motsvarighet i de äldsta stadsanläggningarna. Men oregelbundenheten i dessa tukades tidigt av en strävan till regelmässighet och systematik, som i sin tur påverkade landsbygden. På många håll blev redan under medeltiden böndernas gårdar ordnade i radbyar.

En annan linje i Torkel Erikssons framställning är betonandet av de internationella sammanhangen. En genomgående princip i hela serien är att miljö och funktion särskilt skall framhållas. Höjdbbyggelsen i medeltidens Stockholm ("Gamla stan") hade sin givna grund i den trångboddhet som var en följd av försvarsbehovet, vilket gjorde att man inte ville bebygga malmarna.

Men väsentligt är också att med förf. uppmärksamma hur det nordeuropeiska stadsbyggnadsidealet efterhand började göra sig gällande även i de nordiska länderna. Tidigast och tydligast ser man detta i Visby med sina högresta trappgavelhus som "Gamla Apoteket". Sent omsider blev denna strävan "att monumentalisera städernas huvudgator" också synlig i Malmö. Det främsta exemplet här är Jörgen Kocks hus från 1520-talet, som också får en mera utförlig beskrivning. Framställningen exemplifierar förf:s skickliga ba-

lansgång mellan att redovisa miljö och monument.

Det vore dålig pedagogik att ignorera de senare såsom åskådliga och i minnet kvarstannande exempel på generella utvecklingstester och sammanhang.

Hela seriens program att tydligare än tidigare framhäva helheter och orsakssammanhang kan även i föreliggande del avläsas i de olika avsnittens rubriker: den ekonomiska grunden, stiftsindelningen (med karta), socknarnas uppkomst, patronats- och köpmanskyrkor, klosterväsendet. Det pedagogiska syftet framhäves ytterligare genom den täta underrubriceringen. Att noga studera en välspecifierad innehållsförteckning är ett gott sätt att börja studiet av en lärobok.

Men i en sådan kan det dock inte bli något större utrymme för den diskussion som förts kring olika konstvetenskapliga problem. Likaså måste karakteriserande beskrivningar av olika konstverk bli knapphändiga. Härigenom har i jämförelse med äldre framställningar utrymme vunnits för synpunkter som nu — delvis som en modesak — ansetts väsentligare. Som exempel på olikheter kan anföras behandlingen av den bekanta Mosjömadonnan på Historiska museet i Stockholm. Torkel Eriksson har till skillnad från föregångarna avstått från att referera den pikanta men naturligtvis också för subjektivt konsttyckande upplysande kontrasten mellan olika konsthistorikers omdömen. Andreas Lindblom intolkade ett uttryck för nordiskt själsliv, där C. R. af Ugglas blott såg en bygdekonztnärs valhänta försök. Eriksson nöjer sig med den korta men slående karakteristiken ”mera häxa än drottning” och ser i denna folkkonst ett engelskt stilinflytande, vilket ger Mosjömadonnan en andlig gemenskap med den häxinpyrda engelska forndiktningen.

Den engelska stilorientering, som från Västgötsläätten kan ha nått upp över Tiveden, har f. ö. tidigare framhållits av den lärde, nyss bortgångne Rune Norberg (se litt. fört.).

I kontrast till att Lindblom i sin konsthistoria principiellt framhåller det specifikt svenska är såsom redan antytts Torkel Eriksson mån om att peka på den internationella samhörigheten, vilket också framgår av referatet ovan. Och ytterligare ett exempel: Den i kroppstorlek utförda tidiga Kristusbilden från Danderyd karakteriseras av Lindblom som ”en fången viking som bidar sitt öde”. Eriksson framhåller också skulpturen som

en samtidig kontrast till den triumferande Kristus (t. ex. i Tryde i Skåne) men anger även den stilhistoriska förklaringen: ”Danderydkrucifixets stilförutsättningar får sökas i området kring Hamburg—Bremen, medan Trydekrucifixet huvudsakligen går tillbaka på centraleuropeisk konst” (s. 96).

De historiska sammanhangens betydelse är självfallet väsentliga att beakta i konstforskningen. De kristna lärotesernas skiftande betoning, de kyrkliga riternas växlande dramatik återspeglar sig i bildkonsten. Maktkampen mellan kung och adel kom liksom en växande mäktig borgarklass till uttryck i den medeltida arkitekturens förändringar. Det är alltså gott, att konsthistorikern lär sig att se helheten. Men i en kommande yrkesutövning sättes hans kunnande framförallt på prov inför enskildheter, inför de konkreta små tingen. Detta borde vara en dilemma för en lärare såväl i hans roll som undervisare och som läroboksförfattare. Och det har det säkert också varit för Torkel Eriksson, som just fått sin bok färdig tills han själv som musichef i Hälsingborg övergår att från universitetslärare bli *praktiserande* konsthistoriker.

Till frågan om hur stor del av innehållet i en lärobok som skall ägnas åt övergripande synpunkter och hur mycket åt enskildheter kommer här ytterligare en faktor. Genomgående är denna konsthistoriska serie i första hand avsedd för universitetsstuderande, men såsom deklarerats i förordet till medeltidsdelen är författarens förhoppning, att ”den även skall ge behållning åt andra läsare”. Vad den vanliga läsaren och särskilt den hembygdsintresserade då först söker är upplysningar om monument i hans närmaste omgivning. Även här fyller medeltidsdelen stora anspråk, främst ifråga om kyrkor, kyrklig skulptur och kyrkligt måleri. Bildmaterialet är mångsidigt och rikligt, ca 250 illustrationer.

Den rika specificeringen av det kyrkliga materialet, som redan Ortsregistret vittnar om, har naturligtvis fått köpas på bekostnad av annat. Nämnas skall dock att en fjärdedel av boken är ägnad profan byggnadskonst. Själv deklarerar förf. (s. 67) beträffande den kyrkliga konsten, att ”det mesta av det som inte är arkitektur, måleri och skulptur i traditionell bemärkelse” måst utlämnas av utrymmesskäl. Sålunda saknas så stora föremålsgrupper som möbler, textilier och silver. Ut-

rymmet borde dock ha räckt för en mera utförlig förklaring om orsakerna till inskränkningen, bl. a. att här föreligger redan en ganska omfattande litteratur. Också kunde inledningsvis framhållits, att en läroboks omfång är på förhand begränsad och inte kan vidgas utöver vad som realistiskt prövats vara ändamålsenligt. Men vad som skall utelämnas kan diskuteras. Härvid har naturligtvis primärkaraktären av lärobok företräde.

Boken avslutas med en omfattande och praktiskt disponerad litteraturförteckning. Typografi och illustrering är liksom i övriga delar välbalanserad och genomtänkt.

Sigfrid Svensson

Roar Hauglid: Norske stavkirker, bygningshistorisk bakgrunn og utvikling. Oslo 1976. 474 s. + 21 pl. (därav 12 i färg).

Roar Hauglid har nu med denna andra del fullbordat sitt stora arbete om Norges stavkyrkor. Den första delen utkom 1973 (rec. i *Rig* 1974 s. 29) och hade underrubriken *Dekor og utstyr*. Den andra och sista delen inleddes med en 110 sidor omfattande översikt av träbyggnadskonstens utveckling norr om Alperna under ett par tusen år, fram till år 1000 e. Kr. I breda svepande penseldrag skisserar Hauglid upp händelseförloppet från slutet av bronsåldern till den tidiga medeltiden, och han konstaterar att just träbyggnadstekniken på ett märkligt sätt stått stilla, trots att den materiella kulturen samtidigt blomstrat på många andra områden. Han bortser från knuttimringen men redogör utförligt för de olika tekniker, där bärande stolpkonstruktioner kommit till användning i samband med skiftesverk, flätverksteknik, resvirke i form av "palissadväggar" eller jordgrävda stavkonstruktioner etc.

Nästa avsnitt handlar om trähus och primitiva stavkyrkor i Norden fram till omkring år 1100, och här kan författaren ge en god översikt av den byggnadstekniska nivå, som utgör grundvalen för det medeltida kyrkobygandet i trä och dess höjdpunkt: de norska stavkyrkorna.

Från denna period är det norska materialet emellertid relativt magert, och det är främst från Danmark och i någon mån från Sverige som Hauglid hämtat sitt åskådningsmaterial. Och här kan en svensk läsare få en utmärkt översikt

av det svenska materialet, som visar sig vara förvånansvärt rikt och mångsidigt. Författaren synes inte ha förbiset några i litteraturen redovisade byggnadsrester, hur små och obetydliga de än kan synas vara. Han behandlar de gotländska kämpagravarna och deras öländska motsvarigheter, flätverkshus i Sigtuna, jordgrävda stolp- och stavkonstruktioner i Lödöse, i Skara och i de tre märkliga stavkyrkorna i Lund etc. Han förbiser inte heller den säregna i ek byggda gravkammaren, som 1816 påträffades i Lilla Jored i Bohuslän (inte i Skåne!) och som avslöjar kunskap om skiftesverk så tidigt som i början av 400-talet e. Kr. (senast behandlad av Folke Sällström 1942).

Till nästa tidsperiod hänför Hauglid de stavkonstruktioner som vilar på syllar — tidigast syllar mellan de jordgrävda hörnstolparna, liggande direkt på marken eller t. o. m. försänkta, senare i form av en hel syllram som uppbär både stavar och stolpar.

Det finns också en övergångsform mellan jordgrävda och syllburna stavplankor, som Hauglid noggrant redovisar, och denna mellanform synes vara speciellt gotländsk eller i varje fall bevarad just där. Stavarna är nedtill urhuggna på insidan och vilar med ett hak i motsvarande fals på syl-lens ytterkant. Stavarna skyddar på detta sätt syllens utsida men blir själva i ökad grad utsatta för rötskador. Denna konstruktion har t. ex. iakttagits på rester av Eke stavkyrka på Gotland från slutet av 1000-talet — en träkyrka som var byggd i stavkonstruktion och icke i skiftesverk såsom Erik Lundberg felaktigt uppger (*Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden*, Sthlm 1940), därtill förledd av Mogens Clemmensen (*Bulhuse*, Kbhvn 1937).

Den andra hälften av boken handlar om de praktfulla norska stavkyrkorna med basilikal uppbyggnad, invändiga stolpar med sinnrika försträvningar, yttre svalgångar och spånklädda takfall i flera våningar, allt krönt av takryttare i tre avsatser såsom i Borgund, Hopperstad, Gol, Lom osv. Men där saknas naturligtvis inte heller de små enskeppiga kyrkorna, de med mittpelare och de som ombyggt till korsformiga centralkyrkor.

Hauglid behärskar suveränt det rika norska materialet. Han ger i ord, ritningar och fotografier en detaljerad och rikt fasetterad skildring av de trettio kvarstående norska stavkyrkorna och de ännu flera i fragment bevarade eller genom äldre

avbildningar och uppmätningar kända kyrkorna. Hos den äldre gruppen avslöjar han en viss påverkan från den samtida stenarkitekturen i exempelvis saxtakstolar, tärningskapitäl och rundbågsfönster etc. Han betonar också att de stora stavkyrkorna sällan är enhetliga byggnadsverk. Så t. ex. är svalgångar, takryttare, gavelkrönande drakhuvuden och spåntäckning vanligtvis senare tillskott. Av de karakteristiska drakhuvudena, som man är van att se avteckna sig mot skyn, är ett enda bevarat från medeltiden, numera musealt förvarat i Lillehammer och ersatt med en kopia på stavkyrkan i Lom.

En kort sammanfattning på norska (6 sidor) och en utförligare på engelska (24 sidor), vilken omfattar verkets båda delar, avslutar boken. Lika omfattande är redovisningen av den använda litteraturen. Att bland dess bortåt 700 böcker och uppsatser utpeka någon som saknas, är hart när omöjligt. Ur svensk synpunkt kan man möjligen beklaga att Andreas Lindbloms Björsättersmålningarna (Sthlm 1953) saknas. Annars hade Hauglid kunnat avstå från bild 310, som återger Emil Eckhoffs helt felaktiga rekonstruktion av den år 1800 nedrivna stavkyrkan i Björsäter.

Erik Andréén

Anders Åman: Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning. Liber Förlag. Sveriges Arkitekturmuseum. Stockholm 1976. 513 s., ill.

För många år sedan, 1956, hade Nordiska museet en stor utställning, Ur den svenska fattigdomens historia. Där hade Mats Rehnberg rekonstruerat en interiör av fattigtugan vid Nybble på Julita i Sörmland, som Marshall Lagerquist har beskrivit i Tidskrift för fattigvård 1946. Där stannade de flesta besökarna. En sådan interiör gav anledning till många skiftande associationer och kommentarer.

Vi var några yngre museimän, som vandrade i utställningen och diskuterade den. Som alla andra stannade också vi inför fattigtugan. Någon undrade, om den var ett skrämmande exempel på den tidens fattigvård, eller om det var fråga om ett framsteg. Bondesamhället, överbefolkning

och nödår var bakgrunden till en sådan fråga. Efter mycket resonering enades vi om att vi inte hade tillräckliga kunskaper för att besvara frågan.

När man nu läser Anders Åmans stora arbete Om den offentliga vården, en bred och ytterst kunskapsrik studie över svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen, så får man verkliga svar på många sådana frågor. Här behandlas fattigtugan, ålderdomshemmet och barnhemmet, sjukhuset i dess olika former, blind- och dövstumsskolan och vanförestalten liksom fångelset och skyddshemmet. Arbetet har inte mindre än 315 bilder och planer. Bildmaterialet är till stora delar helt nytt.

För första gången får vi en sammanhängande skildring av den långa och oregelbundna utveckling, som här har skett fram till våra dagar. Vi får en ingående skildring av alla dessa byggnader, både försvunna och bevarade, de initiativ och mål, som ligger bakom, och av dem, som planerade och utformade dessa anläggningar.

Vad som är särskilt intressant i detta arbete, som kallas för arkitekturhistorisk undersökning, men som har ett långt vidare innehåll och syfte, är den både beklämmande och uppmanande inblick den ger i vårdsidan i det svenska samhället. Det är därvid påfallande, hur litet eller inte alls detta material har behandlats från arkitektur- eller konsthistorisk synpunkt. Men detta gäller också i lika hög grad med hänsyn till det kulturhistoriska innehållet. Anders Åman har visat, vilket stort och rikligt material, som här finns.

Från ”formlöshet och små förväntningar” som fattigtugan kan man följa utvecklingen (där ordet dock ofta har en bedräglig betydelse), till ”ordning och tillförsikt” och ”tillväxt och kontinuitet” med professionellt skickligt planerade, men många gånger utrerat byråkratiska projekt. De når sitt slutstadium i det kollapsade förslaget Enskededalens sjukhus. När projektet skrinlades 1970 hade det kostat 55 miljoner kronor i planering.

Det socialhistoriska inslaget är hela tiden påfallande i framställningen och står som bakgrund till den arkitekturhistoriska skildringen. Utan detta skulle arbetet inte ha fått den innehållsmässigt fasta form, som präglar det. Det är hela tiden funktionen och de samhällsmässiga strävandena eller frånvaron av dessa, som förklarar gestalt-

ningen av de många skiftande byggnaderna, deras planlösningar och utformning.

Vi får följa förvandlingen från fattigstugan över Åke Wassings Slottet i dalen till ålderdomshemmet och pensionärshemmet. Ivar Lo-Johanssons böcker *Ålderdom* 1949 och *Ålderdoms-Sverige* 1952 har här varit betydelsefulla. Allt detta ger oss en ingående lektion i svensk socialhistoria. Tänkvärda tidsbilder ger också ordförskjutningar från sjukvakteriska till sjuksköterska eller från fångvaktare till våra dagars vårdare, där förvandlingen får en besk bismak av innehållslös försköning eller förfalskning.

Anders Åman har klart observerat denna förvandlings skiftande aspekter och innehåll. Därför finner man också rubriker som "Idiotanstalten" och "Institutionen för dövstumma, blinda och vanföra", där själva orden ger konkreta tidsbilder. Ibland finner man kanske också däri en mer handfast målmedvetenhet än många av dagens företeelser med förskönande, mer eller mindre innehållslösa omskrivningar, ofta undanflykter från otillräckligt ansvar.

Det finns en uppsjö på intressanta och märkliga tidsbilder. Anders Åman nämner på ett ställe, att vad vi menar med yrkesutbildad personal i stor utsträckning inte fanns tidigare. Prästen hade en dubbel uppgift som själasörjare och fattigvårdschef. I ett sådant sammanhang är det intressant att se C. F. Sundvalls förslag från 1808 med kyrka i form av ett doriskt tempel, flankerat av exakt lika utformade byggnader för fattighus och prästgård. En tilltalande utopi, som onekligen ter sig verklighetsfrämmande. Man förvånar sig inte över att det endast är ett projekt, som uppvisades som ett estetiskt arbete på Konstakademien.

Trots allt så finns det ändå en sådan anläggning på Övedskloster med kyrka från 1761, ritad av Hårleman, och med två flyglar, fattighus och skola. Med ett något förvandlat innehåll i enlighet med tidens gång fungerar denna egenartade anläggning fortfarande. Naturligtvis känner Anders Åman också till denna sällsynthet, även om han i det överflödande rika materialet endast har utrymme för ett omnämnande.

För kulturhistorikern är detta arbete en utomordentligt värdefull källa. Det tillför både det antikvariska och det etnologiska området många värdefulla och ofta helt nya upplysningar. Man kan då också konstatera, att lika obearbetat som

detta material har varit från arkitekturhistorisk synpunkt lika litet har det omhändertagits av de kulturhistoriska myndigheterna och institutionerna.

Anders Åman nämner i sina avslutande kommentarer om vårdinstitutionerna och kulturminnesvården, att det finns många äldre vårdinstitutioner i landet, som har bevarats. Men han tillägger också, utan någon polemisk avsikt, en mening av allvarlig innebörd: "Men det är ingen medveten strävan som har gett detta resultat." Detta är ett riktigt konstaterande, och han tillfogar: "De skyddsbestämmelser som gällt för dessa byggnader har haft ringa verkan." De gamla byggnaderna har endast betraktats som en belastning för en expanderande verksamhet. Deras miljökvaliteter har varken undersökts eller värderats.

I detta sammanhang kommer Anders Åman in på en annan intressant och viktig fråga, som visar på skilda idémässiga inställningar, men som ändå inte har diskuterats särskilt.

För de flesta kulturhistoriska yrkesmän torde åtgärden att förklara Vadstena gård och kloster för byggnadsminnesmärke vara självfallen. Men få har närmare funderat över förklaringens utgångspunkt eller innehåll. Eller man kanske också kan säga, att den har varit helt självklar men ändå haltande. Sinnessjukhuset och det äldre Krigsmanshuset från 1647, en blygsam motsvarighet här uppe i Norden till det väldiga Hotel des Invalides i Paris från 1670-talet, ingick inte i begreppet byggnadsminnesmärke. Därför utplånades också dessa i den mångåriga restaureringen, avslutad 1970, som skedde med landets högsta antikvariska sakkunskap. Anders Åman nämner denna fråga. Men han pekar också på de äldre vårdinstitutioner, som borde bevaras.

Vid 1800-talets början fanns det ett tjugotal hospital, ungefär lika många lasarett och ett trettiofåtal fångelser. Utmärkande var, att alla var små anläggningar. Bland dessa kan man nämna Drottninghuset i Stockholm, uppfört 1689 av Mattias Spieler. Det är den äldsta vårdanstalten i vårt land, som ännu är i bruk.

Till detta kommer nyare komplex, som många gånger är synnerligen märkliga både till sin ursprungliga funktion och till sin utformning. Den, som har sett Österåsens sanatorium från 1902, ritat av Fredrik Liljekvist, glömmer inte denna anläggning och dess miljö. Av samma märkliga

kategori är naturligtvis spetälskesjukhuset i Järvsö, som 1942 hade sin sista patient. Man tänker också på Barnbyn i Skå från 1947, ritad av Axel Grönwall och Ernst Hirsch och helt präglad av Gustav Jonssons personlighet. Detta för att endast nämna tre exempel från senare tider.

Det är klart, att här liksom inom hela den moderna kulturvården finns en förskjutning och en utvidgning av intresse- och arbetsområde. Anders Åman påpekar, att i den uttjänta fångvårdsanstalten Långholmen med för Sverige helt unika anläggningar från 1880-talet, så är endast de äldsta delarna, den kring- och inbyggda malmgården från 1660-talet, spinnhus från 1724, förklarade som byggnadsminnesmärken. Detta skedde 1935. Men Riksantikvarieämbetets remissvar 1977 om Långholmens framtid visar, att man har lämnat detta begränsade ställningstagande.

Till sist skall ett anmärkningsvärt förhållande konstateras. De statliga vårdanstalterna är bättre vårdade än de kommunala eller landstingsägda.

Det har i flera fall skett en märkbar förändring, även rivning, när institutioner har växlat huvudman. I bägge fallen är det fråga om offentliga anläggningar. Här bör inte föreligga någon skillnad.

Med den omfattning och med det rika innehåll, som detta arbete äger, så kommer det att recenseras från många olika håll. Denna recension avser inte att täcka Anders Åmans bok. Men vi har här en sammanhängande och ingående redogörelse för vårdinstitutionernas långa historia, för deras innehåll och utformning, allt insatt i ett samhällsmässigt och socialt sammanhang. Här finns inte bara ett omfattande och hittills svårtillgängligt material, som är framtaget under tränga och tidsödande arkivstudier och omfattande resor. Arbetet visar också på ett verksamhetsfält för kulturvården, som har varit åsidosatt eller mer eller mindre obearbetat. Även av denna anledning är boken utomordentligt värdefull.

Sverker Janson

KORTA BOKNOTISER

Inger Estham under medv. av Gertrud Ingers och Gerd Reimers: Kyrkliga textilier, arv, utveckling och vård. Verbum/studiebokförlaget. Stockholm 1976. 123 s., ill.

Intresset för kyrkorummets utsmyckning har vuxit fram först under det senaste halvsekle. Den som har minnen från lantkyrkorna vid seklets början erinrar sig nog hur det då ofta såg ut där: på altaret låg en smutsig och vinfläckad duk, silverstarkarna var oputsade och när prästen på juldagsmorgonen iförde sig mässkrud — mest för att glädja tindrande barnaögon! — var denna en s. k. psalmboks-casula i sorgens svarta färg. Den enda handledningen på svenska i dylika ting var Agnes Brantings nu klassiska *Textil skrud i svenska kyrkor* (1920), försåvitt man inte tog fram gamle Baelters outhärliga bok om kyrkoceremonierna (1762).

Nu är läget helt förändrat på detta område — inte minst tack vare många utställningar av äldre kyrklig konst alltifrån den berömda Strängnäsutställningen år 1910. Intresset för och kunskapen om den kyrkliga paramentiken är stor både hos prästerskapet och bland "andre kyrkobetjänte", som termen lyder i vår ännu gällande kyrkolag.

Det har emellertid fattats en lättillgänglig handledning på svenska (på andra språk finns många förträffliga sådana) i fråga om kyrkans skrud och prydnad. Nu har det utkommit en kort men utmärkt hjälpredda i dessa ting av tre sakförstående kvinnliga författare i samarbete. Förste antikvarien Inger Estham har stått för redaktionen och själv författat ett kapitel om "det textila arvet", ett om "dagens liturgiska textilier" och en avslutande artikel om "den textila skrudens vård". Gerd Reimers har i en uppsats utförligt förtecknat de svenska ateljéer som i modern tid tillhandahållit de liturgiska textilierna, och Gertrud Ingers har sakkunnigt skildrat vad den svenska hemslöjden åstadkommit och betytt på detta område.

Framställningen är korrekt och klar med noggrant angivande av de olika tingens benämning på svenska och kanoniskt latin och med beskrivning av deras innebörd. I en bok av denna art är naturligtvis illustreringen viktig. Den kan också betecknas som både omfattande och utförlig (så visas t. ex. i detalj hur det skall gå till, när prästen ifördes mässkruden). Ett utförligt namn- och sakregister finns i slutet av boken.

Hg Pl.

Rapporter om museernas

SAMTIDSDOKUMENTATION

FÖREMÅL, BILD, DATA

Riktlinjer för Nordiska museets insamlingsverksamhet.
Pris 18: 45.

FRÅN KNAPPNÅL TILL JUMBOJET

Förhandlingar vid konferens på Julita gård 18—20 juni 1973 om de kulturhistoriska museernas föremålsinsamling.
Pris 25: 65.

BLIR BILDEN BEVARAD?

Rapport från Nordiska museets konferens i Uddevalla 26—28 augusti 1974.
Pris 20: 50.

MUSEERNAS KULTURHISTORISKA DATAINSAMLING

Förhandlingar vid Nordiska museets konferens i Södertälje 15—17 nov. 1976.
Pris 29: —.

SLUTRAPPORT RÖRANDE SAMTIDSDOKUMENTATION GENOM FÖREMÅLSINSAMLING VID KULTURHISTORISKA MUSEER

Pris 20: —.

Rekvireras direkt från Nordiska museet, Bokförmedlingen,
115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00.

Nya böcker från
NORDISKA MUSEET

SILLBURKAR OCH TVÅLKARTONGER

Om våra förpackningar och deras historia
av Birgitta Conradson

Rikt ill. bl. a. i färg

Pris inkl. moms kr 50: 65

FATABUREN 1977

Om kritpipor och liesmide, om ammor och fyllegubbar, om Fritz von Dardels sommarnöje, om grekiska invandrare, om ockult material i veckopressen, om dagens Öckerö, eller om smörkärnor och Järvsö-broderier kan man läsa i den nya Fataburen.

Rikt ill.

Pris inkl. moms kr 50: —

Böckerna kan köpas i bokbandeln eller beställas direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen
115 21 Stockholm
tel. 08/63 05 00